

A megfélemlítés (bullying) szabályozása Magyarországon és külföldön

PARTI KATALIN*

1. Bevezetés, módszer

Napjainkban a megfélemlítés, bántalmazás (*bullying*) jelensége mind a napi sajtóban, mind a társadalomkutatók érdeklődési körét tekintve egyre inkább előtérbe kerül. Jelen tanulmány célja annak áttekintése, hogy a hatályos magyar és külföldi szabályozás lefedi-e a *bullying* körébe sorolható magatartásokat, és ha nem, akkor szükséges-e új büntetőjogi tényállás megalkotása, esetleg egyéb jogterületek szerinti konkrétabb szabályozás biztosítása. A kutatás körében áttekintjük néhány európai uniós tagállam jogi szabályozását, valamint a nemzetközi és a tengerentúli ítélkezési gyakorlatot. A kutatás célja a *bullying* és a *cyberbullying* (cybermegfélemlítés) szabályozási modelljeinek megismertetése is.

A büntetőjogban ismert megoldások mellett áttekintjük a közigazgatási és a civil jogi megoldásokat is, ahol ez fellelhető, különös tekintettel a jó gyakorlatokra. Részletesen bemutatjuk az egyes országok közoktatási törvényeiben lefektetett megoldásokat. Tárgyaljuk az elkövető és a neveléséért, felügyeletéért, gondozásáért felelős személy, illetve – ahol ez adott – az iskola felelősségre vonhatóságát. Az alternatív megoldások körében ismertetjük az internetszolgáltatók *cyberbullying*ért viselt felelősségét. Összefoglaljuk a jelenlegi szabályozás hiányosságait, illetve a legjobb gyakorlatokat.

A kutatás során kérdőívet küldtünk az Európai Unió tagállamai jogalkalmazó szerveinek (ügyészségek, nyomozó hatóságok), valamint számos egyetemnek, kutatóintézetnek, illetve szakmai szervezetnek. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyes tagállamok és tagállami várományosok jogi szabályozása külön tényállásként tartalmazza-e a *bullying*, illetve a *cyberbullying* fogalomkörébe tartozó magatartásokat. Arra kértük a válaszolókat, listázzák a megfélemlítéssel kapcsolatba hozható büntetőjogi, szabálysértési tényállásokat, és a kapcsolódó más jogági megoldásokat, osszák meg a *bullying* definícióját – ha van –, fogalmi elemeit, a gyakorlatban használatos értelmezési kereteit. Az adott tagállam bírósága által tárgyalt emblemikus esetekre azért voltunk kíváncsiak, mert megfélemlítés esetén a bírói gyakorlatnak az átlagnál fontosabb szerep jut a jogértelmezésben. A bíróságokra igen nagy nyomás nehezedik egyfelől az esetek technikai újdonságtartalma miatt (itt kifejezetten a cybertérben lejátszódó esetekre gondolva), másfelől a jogértelmezési gyakorlat kimunkálansága miatt. Rákérdeztünk arra, a válaszoló ismer-e olyan speciális *bullying*-kezelő programokat, amelyek a primer prevenció eszközei lehetnek.

* Tudományos főmunkatárs, Országos Kriminológiai Intézet. E-mail:parti@okri.hu

A kérdőíves kutatás mellett összesen hét magyarországi és négy külföldi szakemberrel készítettünk irányított kérdéseken alapuló interjút, akik különböző szakterületeken – egyetem, kutatóintézet, nyomozás, felderítés, védképviselő, civil szféra – dolgoznak, ezáltal egymást nemcsak megerősítő, hanem kiegészítő információval is bírnak a témában. Ezen túl áttekintettük a magyar és külföldi szakirodalmat, és felhasználtuk tematikus konferenciákon elhangzott előadások anyagait.

2. Konceptualizálás – a bullying és a cyberbullying definíciója

A vizsgált országokban nincs elnevezése a *bullying* ernyőterminológiájával illetett magatartásoknak. Jobb híján az angol kifejezést hívják segítségül. Angol terminológiával nevezik meg és azonosítják a *bullying* egyes elkövetési magatartásait,¹ megvalósulási közegeit, mint amilyen a felnőttek közötti munkahelyi zaklatás (*workplace mobbing*), az erőszakos szexuális közeledést is magában foglaló *harassment* vagy a tinédzserek közti, megszegyenítő videómegosztás, a *slut shaming*. Az angol terminológiától eltekintve Európában csak néhány skandináv nyelvben van külön szó a *bullyingra*, ezen kívül a magyarországi kriminológiában az utóbbi években a megfélemlítés kezd elfogadottá válni (l. pl. a Megfélemlítés Elleni Programot).²

A *bullying* definíciója a szakirodalom szerint három konjunktív elemet tartalmaz:³

- fizikai, verbális vagy pszichológiai támadás vagy megfélemlítés, amelynek célja félelem, stressz vagy egyéb ártalom okozása;
- a (fizikai vagy pszichikai) erőegyensúly hiánya, amelyet kihasználva az erősebb személy (vagy személyek) nyomást gyakorolnak a gyengébbre;
- rendszeresen ismétlődő vagy huzamosabb időn keresztül folyamatosan fennálló helyzet két személy vagy személyek között.

Következésképpen, nem *bullying*, hogyha két ugyanakkora (fizikai, pszichikai vagy verbális) erővel rendelkező vagy azonos hatalmi pozícióban lévő személy egyszeri konfliktusba kerül egymással. Megkülönböztetünk felnőttek közötti (pl. munkahelyi) és gyermekközösségben előforduló (ún. iskolai) *bullyingot*. Ezek további attribútuma, hogy történhet akár a közösségi intézmény, szolgálati hely, munkahely stb. területén vagy azon kívül – idetartozik iskola esetén az odafelé vagy a hazafelé vezető út, iskolabusz, továbbá olyan, az intézmény dolgozó vagy diákjai között előforduló *bullying*, amely hatását az intézményben érezteti – a munkahelyi vagy iskolai békés munkavégzési vagy tanulmányi légkör bomlasztásában.

¹ Marilyn A. CAMPBELL – Ales ZAVRŠNIK: Should Cyberbullying be Criminalized? In: Peter K. SMITH – Georges STEFFGEN (szerk.): *Cyberbullying Through the New Media: Findings from an International Network*. London – New York, Psychology Press, 2013. 65–82.

² <http://www.megfelemlites.hu/>

³ Dan OLWEUS: *Bullying at School. What We Know and We Can Do*. Oxford, Blackwell, 1993; Maria M. TTOFI – David P. FARRINGTON: Effectiveness of School-Based Programs to Reduce Bullying: A Systematic and Meta-Analytic Review. 7 *Journal of Experimental Criminology* (2011) 27–56.

Az EU-OSHA 2009-ben kiadott, munkahelyi erőszak és zaklatás jelentése szerint⁴ a *bullying* olyan rendszeresen ismétlődő, ok nélküli, egy vagy több munkavállaló vagy kolléga elleni támadó magatartás, amelynek célja a célszemély vagy célszemélyek viktimizálása, megfélemlítése, karrierjük vagy előmenetelük aláásása vagy megfélemlítése.

A *bullying* interneten, online környezetben is elkövethető, de elektronikus eszközzel internet nélkül – telefonhívással, rövid szöveges vagy képzületben (*cyberbullying*) – is megvalósítható. A *cyberbullying* definíciója további kiegészítésekre szorul, amennyiben egy vagy több személy által is elkövethető ugyanaz a cselekmény,⁵ és ettől függetlenül egyetlen cselekménnyel is megvalósítható. Nincs szükség tehát a tett ismétlésére, hiszen például egy online megjelenő, rágalmozó, lejárató üzenet vagy hír egy aktussal posztolható – itt a sérelem annál nagyobb, minél többen látják, osztják meg, kommentelik vagy tetszikelik a posztot. Elkövethető internet-csatszobában, tematikus online csoportokban, online közösségi oldalon (Facebook, Myspace, Twitter, Instagram stb.), Instant Messenger alkalmazáson, video- vagy képmegosztó applikációval (YouTube, Picasa stb.), mobiltelefonnal (SMS, MMS stb.).

A másik jelentős definíciós elem, amely ugyan nem hiányzik, de más kontextusban és értelmezési keretben jelenhet meg a cybertérben, az erőegyensúly hiánya. A cybertérben az erőegyensúly hiánya adódhat csupán abból, hogy a sértett nem azonosítja, illetve nem ismeri az elkövetőt, aki anonimitását az online felületnek köszönhetően őrzi meg. A cybertér egyes gondolkodói szerint az utóbbi – ti. amikor az áldozat nincs tisztában az elkövető kilétével – nem is *cyberbullying*, hanem egy másik helyzet, *cyber harassment*, azaz cyberzaklatás – ekkor azonban hiányzik a klasszikus megfélemlítési szituáció, tehát nem *bullying*ról, hanem a *bullying* egyik elkövetési magatartásáról van szó.⁶

A kriminológusok és *bullying*-kutatók között vita folyik arról, hogy a *cyberbullying* önálló cselekmény, vagy a *bullying*nek az online közegben megvalósuló egyik válfaja. Akik az önálló cselekmény iskolához tartoznak,⁷ azzal érvelnek, hogy a *cyberbullying* merőben másfajta képességeket kíván, és másfajta visszaélés. Így pl. deszenzitizál (immunitás tesz a sértett érzelmeinek felismerésére), az anonimitás adta előnyök kihasználására tanít (az elkövető védettnek érzi magát, így nincs, ami visszatartsa tettének folytatásától), továbbá a sértettet saját privát közegében (tipikusan otthon, a szobájában) teszi kiszolgáltatottá, így a folytonos kitettség képtelenné teszi a stresszfeldolgozásra. Míg a konzervatív iskola képviselői az online térben elkövetett *bullying*ot

⁴ European Agency for Safety and Health at Work: Workplace Violence and Harassment (2011). A European Picture. European Risk Observatory Report. <https://osha.europa.eu/en/publications/reports/violence-harassment-TERO09010ENC/view>

⁵ Peter K. SMITH – Jess MAHDAVI – Manuel CARVALHO – Neil TIPPETT: *An Investigation into Cyberbullying: Its Forms, Awareness, and Impact, and the Relationship between Age and Gender in Cyberbullying*. London, University of London, 2006.

⁶ Robert SLONJE – Peter K. SMITH: Cyberbullying: Another Main Type of Bullying? 49 *Scandinavian Journal of Psychology* (2008) 147–154; Michael A. FAUMAN: Cyber-Bullying: Bullying in the Digital Age. 165 *The American Journal of Psychiatry* (2008) 780–781; Heidi VANDEBOSCH – Katrien van CLEEMPUT: Defining Cyberbullying: Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters. 11 *Cyberpsychology & Behavior* (2008) 499–503.

⁷ Peter K. SMITH: Cyberbullying: Challenges and Opportunities for a Research Program. A Response to Olweus. 9(5) *European Journal of Developmental Psychology* (2012) 553–558.

nem tekintik speciálisnak, szerintük elegendő az iskolákat és a szakembereket a *bullying* jelenségére általánosan felkészíteni, ezáltal a cybertérbeli elkövetés is csökkenni fog (ezt vallja pl. Olweus).⁸

Habár a *bullying* és a *cyberbullying* magatartásának szankcionálására a vizsgált országok büntető törvénykönyvei nem tartalmaznak önálló tényállást, azok eszköz-, illetve előkészületi cselekmények lehetnek. Így tehát szankcionálásuk jelenleg is biztosított, csak éppen a jogalkalmazó szorult kreatívabb gondolkodásra a cselekmények besorolását illetően, különös tekintettel a napjainkban a fejlett világban tapasztalható túlszabályozás és kriminalizálási tendencia (*juridicisation*)⁹ súlyosbításának elkerülése érdekében. A cselekmények tényállástani besorolásán túl szükség van morfológiájuk és az általuk okozott – rövid és hosszú távú – lelki sérülés mibenlétének és feloldhatóságának megértésére is, hiszen így nemcsak az elsődleges prevenció (iskolapszichológus, tréner, intervenció program szakértő) szakemberei, hanem a jogalkalmazók (bírák) is teljes képet kaphatnak a sérelem mértékének megítéléséről.

3. A *bullying* és a *cyberbullying* magatartásaira vonatkozó büntetőjogi szabályok

A *bullying* és a *cyberbullying* magatartása önálló tényállásban nem szabályozott egyik, a mintába került ország (Németország, Szlovénia, Horvátország, Románia, Bulgária, Szlovákia, Olaszország, Csehország, Litvánia, Finnország, Portugália, Spanyolország, Brazília) büntető törvénykönyvében, illetve igazgatási jogszabályában sem. A büntető törvénykönyvek azonban számos olyan tényállást tartalmaznak, amelyek megfelelnek a megfélemlítés eszközcselekményének vagy valamely megjelenési formájának. Ilyen pl. a zaklatás (*harassment, stalking, dangerous pursuing*) vagy a fenyegetés (*intimidating, threatening, dangerous threatening*).

A magyar törvényalkotó elnevezésében nem, de egyes tényállási elemeit tekintve önálló tényállásként szerepelteti a Btk.-ban a *bullying* magatartását. Ez a magyar Btk.-ban a zaklatás (az angol terminológiában a magyar Btk.-ban szereplő önálló tényállásnak leginkább a *harassment* vagy a *stalking* felel meg). Elemei a fizikai sérelemokozással fenyegetés vagy a félelemkeltés, a szándékosság, a huzamosabb időn keresztül ismétlődés, de nem eleme az erőegyensúly-eltolódás. A zaklatás sokszor volt partnerek között valósul meg, amikor az egyik fél nem képes lezárni a kapcsolatot, és üzeneteivel folyamatosan próbálja meggyőzni áldozatát a kapcsolat folytatásának relevanciájáról. Olyan magatartássorozat, amely, ha azokat egymástól elkülönítjük, legfeljebb kellemetlen, zavaró, de nem büntetendő cselekményekből áll. A zaklatás súlyosabban minősül, ha a célszemélyt vagy hozzátartozóját személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó cselekménnyel fenyegetik, vagy ezt a látszatot keltik. Még súlyosabb a szankció, ha a volt vagy jelenlegi élet- vagy házastárs nevelése, felügyelete, gondozása alatt álló személy sérelmére követik el.

⁸ Dan OLWEUS: Comments on Cyberbullying Article: A Rejoinder. 9(5) *European Journal of Developmental Psychology* (2012) 559–568.

⁹ Ales ZAVRŠNIK: *Legal Aspects of Cyberbullying: A Comparative Analysis of Criminal Law Frameworks in Seven Countries*. Kézirat. 2015. 2.

A *bullying*tól eltérően, a tényállásnak alapesetben nem eleme az erőegyensúly-eltolódás, így két, fizikai vagy pszichikai szempontból egyenrangú személy között is megvalósulhat, pl. egymástól elvált személyek között, akik közül az egyikük célja a válás vagy szakítás ellenére a kapcsolat fenntartása. Ám ha a cselekményt hatalmi vagy befolyási helyzettel visszaélve követik el – pl. munkahelyen a felettes a beosztottja sérelmére –, a cselekmény súlyosabban minősül. A tényállás alapesete tehát nem tartalmazza a *bullying* minden fogalmi elemét, továbbá a joggyakorlat ki-egyensúlyozatlan az egyes tényállási elemek értelmezésében. Így pl. nem tisztázott, mi minősül rendszeres vagy tartós háborgatásnak, vagy hogy az egyes társadalmi alá-főlé rendeltségi viszonyok megfelelnek-e a *bullying* fogalmi elemeként aposztrofált erőegyensúly-eltolódásnak.

Az alábbi táblázat az egyes országok által a *bullying*, illetve a *cyberbullying* körébe sorolt magatartások büntető anyagi jogi szabályozását mutatja be vázlatosan. A táblázatban felsorolt magatartások nem fedik le teljes mértékben a *bullying* és a *cyberbullying* területét, tehát a felsoroltakon kívül nyilvánvalóan léteznek még tényállások, amelyek a *bullying* eszközeül szolgáló magatartásokat rendelik büntetni, illetve olyanok, amelyek a *bullying* határterületén helyezkednek el. A felsorolás tehát nem kizárólagos, másfelől viszont fontosnak tartottunk megemlíteni minden olyan tényállást, amely – ha csak gyengén is – kapcsolatot mutat a *bullying*gal. A könnyebb azonosíthatóság érdekében az egyes tényállásokban felfedezhető *bullying*-definíciós elemeket is feltüntettük. Emellett utalunk az egyezés fokára: eszerint az országok által említett tényállás gyenge, közepes vagy erőteljes egyezést vagy hasonlóságot mutat a *bullying* magatartásával.

1. táblázat: A *bullying* körébe sorolható tényállások fogalmi és definíciós elemei¹⁰

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Gyenge fokban egyező tényállások			
Bántalmazás (<i>Insult</i>)	– szándék; – minősített eset, ha tömegmédiában, az interneten vagy egyébként olyan megosztási felületen követik el, amelyhez jelentős tömeg hozzáfér	A megfélemlítés csak az eredmény lehet, de nem feltétlen. Gyenge egyezés (alá-főlé rendeltségi viszony, ismétlődés vagy folyamatosság nem feltétel). Megjegyzés: jogszabály által közelebbről meg nem határozott magatartás!	HR, BG, IT, PT, BR, DE

¹⁰ A táblázat azokat a bűncselekményeket listázza, amelyeket az adott ország jogalkalmazói a *bullying*, illetve a *cyberbullying* körébe tartozónak tekintettek – a kérdőív, az interjúk, avagy a szakcikkek tanulsága szerint. Ilyen módon a felsorolás nem teljes, de világosan jelzi, hogy a jogalkalmazók mely cselekményekkel azonosítják a *bullying* jelenségét.

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Hivatali pozícióval visszaélve elkövetett emberi méltóság megsértése (<i>Violation of human dignity by abuse of official position</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – hivatali pozícióval visszaélve; – szándékosan; – megaláz, sérteget, könnyű testi sértést okoz 	<p>Alá-fölé rendeltségi helyzetet kihasználva; megfélemlítő (megalázó) helyzet teremtése.</p> <p>Gyenge egyezés (csak specifikus személy követheti el, és nem követelmény a rendszeresség vagy folyamatosság).</p>	SI
Gyermekkel ismerkedés szexuális kizsákmányolás céljából (<i>Child enticement for the purpose of satisfying sexual needs</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – 15 évet be nem töltött személlyel online ismerkedés szexuális vágyak kielégítése céljából, vagy a sértett személyes adatainak továbbítása a bűncselekmény elkövetése céljából 	<p>A megfélemlítés csak mint eredmény lehet (nem feltétlen).</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	HR
Erőszakos és durva magatartás (<i>Violent and rude behavior</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – fizikai erő alkalmazására provokálás vagy egyébként erőszakos, durva és bántalmazó magatartás tanúsítása vagy más zaklatása, – aminek következtében a sértett megalázó vagy félelemtelni helyzetbe kerül 	<p>A megfélemlítés mint eredmény.</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	SI
Profillopás (<i>Identity theft</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – valamely harmadik fél félrevezetése érdekében más, meglévő személynek adja ki magát az online kommunikáció során; – ezzel anyagi vagy egyéb, meghatározó veszteséget okoz 	<p>A megfélemlítés csak mint eredmény.</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	FI
Kényszerítés (<i>Coercion</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – erőszak vagy ellenállhatatlan fenyegetés alkalmazásával arra kényszerít valakit, hogy valamit tegyen, ne tegyen, vagy eltűnjön; – szándék; – minősített esetként jelenik meg az etnikai, nemzetiségi, vallási, szexuális vagy egyéb csoport-hovatartozás miatti kényszerítés 	<p>A megfélemlítés mint eredmény lehetséges.</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	HR, BG, SK, IT, PT, ES, HU

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Zsarolás (<i>Extortion</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – abból a célból, hogy magának vagy másnak anyagi előnyt szerezzen; – erőszak vagy ellenállhatatlan fenyegetés alkalmazásával arra kényszerít valakit, hogy valamit tegyen, ne tegyen, vagy eltűnjön 	<p>A megfélemlítés mint eredmény lehetséges.</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	HR, BG, SK, HU
Magánélethez fűződő jog megsértése személyes adatok engedély nélküli megszerzésével vagy közzétételével (<i>Gathering or dissemination of information violating personal privacy / unlawful use of personal data</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándékosan (engedély nélkül); – a tömegmédia használatával, vagy a sértett személyes adatainak más közzétételével, vagy a személyes adatok illetéktelen megszerzésével; – a sértettnek kárt vagy szenvedést okoz; – a közzétételnél minősített eset, ha a sértett a társadalom ismert, elismert tagja 	<p>A megfélemlítés csak mint eredmény lehet (nem feltétlen).</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	FI, HR, BG, CZ, LT, PT, DE, HU
Engedély nélküli hang- vagy képfelvétel készítése (<i>Unlawful recording of audio or images</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándékosan; – engedély nélkül hangfelvétel vagy video(kép)-felvétel készítése a beszélő vagy jelenlévő engedélye nélkül 	<p>Nincs megfélemlítés.</p> <p>Gyenge egyezés (nincs ismételt vagy folyamatos elkövetés, nincs erőpozícióval visszaélés).</p>	PT, HU
Rágalmazás (<i>Defamation</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándékosan; – hamis információ terjesztése; – aminek következtében a sértettet kár vagy szenvedés éri 	<p>A megfélemlítés csak mint eredmény lehet (nem feltétlen).</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	FI, HR, CZ, SK, LT, IT, PT, ES, BR, DE, HU
Becsületsértés (<i>Bringing shame on another</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – olyan tény állítása vagy megosztása harmadik személlyel, amely alkalmas a sértett hírnevének rontására; – minősítő körülmény, ha a tömegmédiában vagy nagy tömegek által elérhető felületen hangzik el az állítás 	<p>A megfélemlítés csak mint lehetséges eredmény (nem feltétlen).</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	HR, BG, BR, HU

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Öngyikosságban közreműködés (<i>Abetting or procuring a suicide</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – kegyetlen vagy csalárd tettel – közreműködik a sértett öngyilkossági szándékának kialakulásában 	<p>A megfélemlítés csak mint lehetséges eredmény (nem feltétlen).</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	LT, HU
Nemzeti, etnikai, vallási vagy más csoport elleni izgatás (<i>Incitement against any national, racial, ethnic, religious or other group of persons</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – speciális csoport ellen; – a csoport lekicsinylésére, – megalázására vagy egyéb módon ellene gyűlölet keltésére szolgáló dolgot (pl. képet, videót, nyilatkozatot) tesz közzé 	<p>Gyenge egyezés (nincs folyamatosság vagy ismétlődés, és nincs erőegyensúly-eltolódás).</p> <p>Megjegyzés: csak csoport – és nem egy személy – ellen követhető el.</p>	LT, HU
Közepes fokban egyező tényállások			
Fenyegetés (<i>Threat, threatening, dangerous threatening, menace</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék (a megfélemlítés vagy felmérgetés szándéka); – fizikai támadással vagy a személyes szabadság csorbításával vagy vagyontárgyának megrongálásával, elpusztításával – a sértett vagy hozzá közelálló személy ellen 	<p>A félelemkeltés szándéka.</p> <p>Közepes fokú egyezés (mivel az erőegyensúly-eltolódás és az ismétlődés vagy folyamatosság nem eleme a tényállásnak).</p> <p>Megjegyzés: a <i>stalking</i> definíciójával mutat nagyobb egyezést.</p>	SI, FI, HR, CZ, SK, IT, PT, ES, DE
Kínzás (<i>Torture</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – másnak fizikai vagy pszichikai fájdalom okozása; – célzat (információ vagy saját terhelő vagy harmadik személyre nézve terhelő vallomás megszerzésére); – az alá-fölé rendeltségi viszony kihasználása vagylagosan jelenik meg 	<p>A félelemkeltés szándéka;</p> <p>az alá-fölé rendeltségi viszony megjelenhet, de nem feltétel.</p> <p>Közepes egyezés (nincs ismétlődés vagy folyamatosság, illetve a cselekmény célzata túlmegy a <i>bullying</i> kizárólagos célzatán, amely a megfélemlítés).</p>	SI

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Szexuális célzattal elkövetett zsarolás (<i>Sextortion, sexual duress</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – erőszak alkalmazásával vagy súlyos hátrány okozásával kényszerít; – szexuális aktus (pl. maszturbálás) végzésére, ruhátlan vagy hiányos öltözötű felvételek készítésére vagy más hasonló cselekményre; – minősítő körülmény, ha alá-fölé rendeltségi viszonyban (pl. büntetés-végrehajtási intézetben) követik el, ha a sértett addikcióját kihasználva, ha gyermek ellen, ha több személy ellen, ha fegyverrel vagy csoportosan követik el; – az előkészület büntetendő 	<p>A megfélemlítés mint eredmény lehetséges.</p> <p>Közepes egyezés (az alá-fölé rendeltségi viszony csak minősítő körülmény, de alapesetben – zsarolási helyzet – is feltételezhető; az ismételt vagy folyamatos elkövetés nem nevesített).</p>	CZ
Erőteljesen egyező tényállások			
Munkahelyi zaklatás (<i>Mobbing, workplace mobbing</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék (degradálás vagy fenyegetés); – munkahelyen vagy munkavégzéssel összefüggésben; – szexuális zaklatással, fizikai sérelemkózzással vagy rossz bánásmóddal; – minősített eset, ha a fenyegetés nyomán a fizikai sérelem, a pszichikai vagy pszichoszomatikus megbetegedés vagy a munkavégzés minőségének romlása bekövetkezik 	<p>A megfélemlítés szándéka; ismétlődő vagy folyamatos elkövetés.</p> <p>Erőteljes egyezés (a sértett alárendelt pozíciója nem tényállási elem, de általában adott; viszont a <i>bullying</i>től eltérően csak felnőttek között valósul meg a tényállás).</p>	SI, BG, ES
Zaklatás (<i>Harassment, stalking</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – folyamatos vagy ismétlődő; – kontaktusteremtés, megfélemlítés, megfigyelés vagy más módon való zavarkeltés; – minősített eset, ha volt házastárs- vagy élettárs követi el, vagy a sértett gyermeke ellen követik el 	<p>Megfélemlítés, folyamatosság vagy ismétlődés.</p> <p>Erőteljes egyezés (az alá-fölé rendeltségi viszony nem feltétel).</p>	FI, HR, RO, CZ, IT, HU

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Alárendelt pozícióban levők bántalmazása (<i>Maltreatment of subordinates</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – erőpozíció kihasználása; – megalázó helyzetbe hozás vagy egyéb rossz bánásmód 	<p>Alá-főlé rendeltségi helyzetet kihasználva; megfélemlítő (megalázó) helyzet teremtése.</p> <p>Erőteljes egyezés (nem követelmény a rendszeresség vagy folyamatosság).</p> <p>Specifikusan hierarchikus szervezetben valósítható meg, pl. katonaság, igazságszolgáltatási szervek tagjai között.</p>	SI, HU
Gondozói kötelezettség megszegésével elkövetett kizsákmányolás (<i>Ill-treatment or misuse of subordinates</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – erőpozícióból eredő kötelezettség megszegése; – ismételten vagy folyamatosan elkövetett fizikai vagy pszichikai bántalmazás, vagy a gondozási kötelezettség megszegése; – spec. elköv. magatartás: az alárendelt pozícióban lévő személlyel veszélyes vagy embertelen munka végeztetése vagy munkára kényszerítése 	<p>A megfélemlítés nem eleme, de eredménye lehet.</p> <p>Erőteljes egyezés.</p> <p>Megjegyzés: az alá-főlé rendeltségi viszony felnőtt–felnőtt vagy felnőtt–gyerek között valósul meg.</p>	PT, HU (HU: szabálysértés)
Erőszakos tett (<i>Violent conduct</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – testi sérelem vagy fájdalom okozása, megalázó helyzetbe hozás, üldözés vagy egyébként a személyi szabadság korlátozása, a sértett munkavégzésben akadályozása, vagy az egyenlő jogok gyakorlásában erőszakkal való akadályozása; – szándék 	<p>Megfélemlítő (megalázó) helyzet teremtése.</p> <p>Erőteljes egyezés. (Ha az alá-főlé rendeltségi helyzettel visszaélést a tényállás konkrétan nem is tartalmazza, de feltételezi. Ugyanígy, ha a tényállás konkrétan nem is említi a folyamatos vagy rendszeres elkövetést, ez impikálódik.)</p>	SI, HR (csak szabálysértés)

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Családi erőszak, kapcsolati erőszak (<i>Family violence</i>)	– testi sérelem vagy fájdalom okozása, megalázó helyzetbe hozás, üldözés vagy egyébként a személyi szabadság korlátozása, a sértett munkavégzésben akadályozása, vagy az egyenlő jogok gyakorlásában erőszakkal való akadályozása; – szándék	Megfélemlítő (megalázó) helyzet teremtése. Erőteljes egyezés. (Ha az alá-fölé rendeltségi helyzettel visszaélést a tényállás konkrétan nem is tartalmazza, de feltételezi. Ugyanígy, ha a tényállás konkrétan nem is említi a folyamatos vagy rendszeres elkövetést, ez impikálódik.) Megjegyzés: csak családban követhető el.	SI, HU ¹

¹ BG: Bulgária, BR: Brazília, CZ: Csehország, DE: Németország, ES: Spanyolország, FI: Finnország, HR: Horvátország, HU: Magyarország, IT: Olaszország, LT: Litvánia, PT: Portugália, RO: Románia, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia.

A *bullying* típusú magatartások tehát megtalálhatók a vizsgált országok büntetőjogában, de általában speciális elkövetői körre, illetve viszonyra érvényesek. Ilyen például a munkahelyi zaklatás, a hivatali pozícióval visszaélve elkövetett bántalmazás, a hierarchikus szervezetben elkövetett megfélemlítés, a családi (kapcsolati) erőszak. A tényállásoknak eleme a szándékos elkövetés. A megalázó, félelemkeltő vagy egyébként a szabad mozgást vagy munkavégzést akadályozó helyzet létrehozását célként vagy eredményként aposztrofálják. A hierarchikus pozíció kihasználása és a rendszeresség vagy folyamatosság ha nem is jelenik meg kifejezetten, de feltételezhető, hogy az adott bűncselekmény csak alá-fölé rendeltségi viszonyban levők között – az alárendelt pozícióban levő sérelmére – és rendszeresen tanúsított magatartással valósítható meg, amely akadályozza a sértettet a nyugodt, stresszmentes mindennapi életvitelben, az egyenlő jogok gyakorlásában vagy a munkavégzésben.

A felnőttek közötti vagy munkahelyi zaklatás (*mobbing, workplace mobbing*) az egyik, a *bullying*hoz leginkább hasonló tényállás a vizsgált országokban, amennyiben eleme a szándékosság, az alá-fölé rendelt pozíció, valamint az ismétlődő vagy folyamatos elkövetés. A tényállás megvalósítható fizikai vagy pszichikai sérelemközossággal, vagy azzal való fenyegetéssel. Problémát okozhat azonban – ahogyan ezt az interjúalanyok is elmondták – annak bizonyítása, hogy a keletkezett pszichikai (esetleg pszichoszomatikus) sérelem a zaklatás hatására következett be. Az egyén életében számos olyan, a munkahelytől, munkavégzéstől független esemény történik, amely közrehathat valamely testi sérelem bekövetkezésében, avagy a mindennapos munkateljesítmény szignifikáns romlását okozhatja. Ilyen esetekben tehát a bíróság nemcsak a sértett orvosi leleteit, hanem magánéleti mozzanatait is részletesen, visszamenőleg vizsgálja.

Egyes országok nem büntetőjogi, hanem más ágazati jogban – így pl. munkajogi rendelkezések között – gondoskodnak a dolgozók nyugodt, békés és egyenjogúságot biztosító helyeze-

téről. Norvégiában a 2005. június 17-től hatályos munkaügyi törvény (2005, 62. törvény, 3–4. szakasz) rögzíti az egészséges pszichoszociális körülmények munkahelyi megteremtésének és fenntartásának követelményét. Nevesíti, hogy a dolgozók semmilyen körülmények között nem lehetnek zaklatás vagy más, rájuk nézve sérelmes eljárás áldozatai.

Számos olyan magatartás büntetendő önálló tényállás formájában, amely a megfélemlítés határmezsgyéjén helyezkedik el, vagy elkövetési magatartása a megfélemlítés eszközcselekménye. Ilyen a személyes adattal visszaélés, a rágalmazás, a becsületsértés. A finn Btk. pl. a személyes adattal visszaélés egyik eseteként, de önálló tényállásban szabályozza az identitás- vagy profillopást, amikor az elkövető hamis online közösségi profilt létesít valamely létező személy adatainak felhasználásával, hogy a nevében üzeneteket küldhessen, megjegyzéseket posztolhasson stb. Ez tehát nem egyszerűen adatokkal visszaélést jelent, hanem ennél tovább menve, alkalmas a sértett hírnevének rontására – éppen ezért a közéleti személyiségek elleni elkövetés súlyosabban minősül az alapesetnél –, illetve üzleti veszteség okozására is.

A *bullying* eszközcselekménye lehet a magánlaksértés, az online kommunikációs eszközök lehallgatása, az identitás- (vagy profil-) lopás, a személyes adatok (fotók, videók) engedély nélküli készítése és közzététele (pl. a *cyberbullying* irodalom által *revenge porn*, *slut shaming* néven illetett megszegyenítő videóké), az online becsületsértés és rágalmazás. Ezek a büntető törvénykönyvek által a magánélet védelmére létrehozott olyan tényállások, amelyek a magánszférának az internet és a 21. századi mobilkommunikációs technológia fejlődésével előállt új szinterei (pl. online közösségi oldalak) lehetséges kockázatait egyenlítik ki. Ezeket a magatartásokat önálló tényállásként számos válaszadó ország büntető kódexe tartalmazza. Magyarországon ebbe a körbe sorolható új büntetőjogi tényállás a 2013 óta hatályos „Becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel készítése, illetve annak nyilvánosságra hozatala”. (A cselekménnyel kapcsolatos értelmezési anomáliákról l. később.)

A *bullying* egyik formájának (*slut shaming*) előkészületi cselekménye lehet az engedély nélküli hang- vagy videofelvétel készítése (*unlawful recording of audio or imagery*). Ezt a magatartást a portugál Btk. önálló tényállásban szabályozza. Rendszeresen előfordul, hogy a tanulók az osztályteremben, óra alatt a tanárról mobiltelefonnal videofelvételt vagy gif képet készítenek, hogy azt később online közzétéve és esetleg hangot hozzáadva a tanárt vicces vagy megalázó helyzetbe hozzák. Ez a magatartás önmagában még nem *bullying*, ám a felvétel közzététele után az ábrázolt személy ellen megindul pletyka- és megszegyenítő kommentáradat könnyen a sértett kirekesztéséhez vezethet. Van, hogy a fiatalok az áldozatról készítenek videókat házibulikon, partykon, miután drogot tettek az italába. Az áldozat nem tud magáról, így ilyenkor a videokészítésbe sem egyezhet bele, tehát a bűncselekményt máris elkövették ellene. Más kérdés, hogy az áldozat valószínűleg nem tesz feljelentést, nehogy önmagát még szegényteljesebb helyzetbe hozza, vagy mert nem tudja bizonyítani, hogy a felvételt az engedélye nélkül készítették. A köznyelvben csak „ringyógyalzásnak” (*slut shaming*) nevezett cselekmény során ugyanez zajlik, azzal a kiegészítéssel, hogy az elkábult áldozatot le is vetköztetik, és szexuális erőszakot is elkövetnek ellene. Mindezt videóra veszik és közzéteszik. A cél a leitatott/elkábított sértett megalázása és végső soron közösségi létének ellehetetlenítése.

Az egyes országok jogában szereplő félelemkeltés (*threat, threatening, dangerous threatening, menace*) a sértett hosszú időn át tartó ‘üldözése’ az ő vagy más, hozzá közeli személy testi épsége elleni támadással fenyegetéssel, társaságának fizikai vagy elektronikus eszköz útján való keresésével, vagy személyes adatainak jogellenes megszerzésével kapcsolatteremtés céljából, és az

‘üldözés’ alkalmas az alapos félelemkeltésre (a sértett alappal következtethet arra, hogy üldözője testi sérülést okoz a jövőben). Magánindítványra üldözendő, azaz a sértettnek kell kezdeményeznie a büntetőeljárást, és neki vagy jogi képviselőjének kell képviselnie a vádat.

A *bullying* eszközcselekménye lehet az öngyilkosságban közreműködés (*abetting or procuring suicide*). A cselekmény kegyetlen vagy csalárd tettel követhető el, amelynek folyamatossága vagy ismétlődő volta nem tényállási elem, ám az öngyilkossági szándék súlyára tekintettel feltételezhető a folyamatosság. Ezen túl az egyensúlyt veszített erőpozíció sem feltétlenül adott egy ilyen helyzetben, továbbá a megfélemlítés is csak lehetőség, nem pedig feltétele a bűncselekménynek. Ennek ellenére megállapítható, hogy a legtragikusabb kimenetelű *bullying*-ügyek világszerte a sértett öngyilkosságával vagy erre irányuló kísérlettel végződnek. Ugyanakkor a joggyakorlatról megállapítható, hogy a legritkább esetben hozható összefüggésbe az öngyilkosság elkövetésével a *bully* (az elkövető) cselekménye, amely általában – egyszerű *bullying* esetében – nem ilyen súlyos végkifejletre irányul, hanem csupán a sértett közösségi megalázására, kiközösítésére. Így pl. a New Brunswick-i kerületi bíróság által 2012-ben tárgyalta *Tyler Clementi* ügyben a bíróság csak a szexuális alapú hátrányos megkülönböztetést és a személyes adatokkal visszaélést állapította meg. Az elkövető szándéka azonban nem volt összefüggésbe hozható az öngyilkosság elkövetésével.¹¹ Még ha el is hangzik az elkövetők szájából, hogy a sértett halálát kívánják – ahogy történt ez a *Rebecca Sedgwick* esetben¹² –, a közvetlen kapcsolat az öngyilkosság és a *bullying* között nem állapítható meg. Ennek egyik oka, hogy tinédzserekről van szó, akik között az online kommunikáció néha extrém formákat ölt, másrészt pedig ebben az életkorban a bíróság általában a belátási képesség korlátozott mivoltát állapítja meg, vagy bizonyítékok hiányában felmenti a vádlottakat.

Speciális típusú *bullying* a szexuális kizsákmányolási célú zsarolás (*sextortion, sexual duress*), amit Csehország büntetőjoga önálló tényállásként szabályoz. A zsaroláshoz képest ez azért speciális, mert az elkövető szexuális cselekmény (pl. maszturbálás) végzésére, ruhátlan vagy hiányos öltözöt felvételek készítésére vagy más hasonló cselekményre kényszeríti a sértettet egy már birtokában lévő szexuális tartalmú felvétel közzétételével zsarolva őt. Az elkövető általában valamely munkalehetőség hirdetése kapcsán, online ismerkedik meg a sértettel, akinek privátim végzendő feladatot kell ellátnia megbízási jogviszony keretében, így például gyerekekre, kutyára kell felügyelnie, vagy házvezetői feladatokat kell ellátnia. A találkozó után az elkövető közli a sértettel, hogy bár az eredetileg felkínált munkát nem ő kapja, de ha a sértett küld magáról szexuális tartalmú képet/videót, akkor az elkövető szerez neki egy sokkal jövedelmezőbb munkát – ami általában webes, fizikai kontaktus nélküli szexuális szolgáltatást jelent. A sértett az ígért fizetség reményében elkészíti a felvételeket, majd megosztja azokat az elkövetővel, aki megkezdí a zsarolást.¹³ A cselekmény alapesete (a cseh Btk. szerint) ugyan nem feltételezi az alá-fölé

¹¹ Michael KOENIGS – Candace SMITH – Christina NG: Rutgers Trial: Dharun Ravi Sentenced to 30 Days in Jail. *ABC News*, 2012. május 21. <http://abcnews.go.com/US/rutgers-trial-dharun-ravi-sentenced-30-days-jail/story?id=16394014>

¹² Rachel QUIGLEY – Ryan GORMAN: „I did Nothing Wrong”: Girl, 13, Accused of Bullying Suicide Victim Rebecca Sedwick Speaks Out after Charges were Dropped. *Daily Mail*, 2013. november 21. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2511202/Katelyn-Roman-accused-bullying-Rebecca-Sedwick-did-wrong.html>

¹³ Az eset részletes leírását a magyar nyomozóhatóság tagjai osztották meg velem. Magyarországon sem elszigetelt jelenség a *sextortion*: tavaly minden megyére legalább egy ilyen zsarolási eset jutott. (Interjú a magyar nyomozóhatóság tagjaival.)

rendeltségi viszonyt, ám ez a körülmény minősítőként megjelenhet (pl. ha büntetés-végrehajtási intézetben követik el). A megfélemlítés is csak eredménye, nem pedig feltétele lehet a bűncselekménynek, így tehát a *bullying* attribútumai nem azonosíthatók maradéktalanul a tényállásban. Az mindenesetre a hasonló esetek elszaporodottságára utal, hogy a cseh jogalkotó önálló tényállásban szabályozza a *bullying* eme eszközcselekményét.

4. A *bullying* és a *cyberbullying* fogalmi elemei a jogban

Mivel a vizsgált országok törvényei nem tartalmazzák a *bullying* önálló tényállását, a jogban definíciót sem találunk hozzá. Ellenben van olyan ország, ahol az alkalmazott programok alapján szolgáló felmérések, hatástanulmányok meghatározzák a *bullying* fogalmi elemeit (ilyen pl. Szlovénia vagy Horvátország). A vizsgált országokban alkalmazott kriminológiai definíció szerint a *bullying* elkövethető online vagy offline környezetben, szándékos, folyamatos vagy ismételt és sokszínű magatartással valószínűsíthető meg, mint amilyen:

- a magánéletbe és a mindennapi életbe való beavatkozás;
- az emberi méltóság csorbítása;
- az önbecsülés csorbítása (ez lehet pl. a munkahelyi zaklatás eredménye, amely csökkent munkavégzési képességben vagy akár szomatikus, testi tünetekben kanalizálódhat);
- egyéb módon sérelem vagy károsodás okozása.

Specifikus – és egyben minősített – elkövetési formái lehetnek:

- a csoportos elkövetés;
- az erőpozícióval visszaélés (pl. családban, hierarchikus szervezetben elkövetés vagy hivatali helyzettel visszaélve elkövetés);
- a gyermek- vagy fiatalkorú elleni elkövetés (pl. családban);
- a gyermek- vagy fiatalkorú ellen felnőtt általi elkövetés;
- a családtag sérelmére való elkövetés;
- a vallási, etnikai, nemzetiségi, szexuális vagy a sértett más speciális hovatartozása miatti elkövetés;
- a hivatali pozícióval visszaélve való elkövetés;
- ha a sértett a cselekmény hatására öngyilkosságot követ el vagy kísérel meg (öngyilkosságban közreműködés tényállásában foglalt magatartásként jelenik meg);
- hierarchikus szervezetben (pl. katonaságnál, igazságszolgáltatási szervezetben, büntetés-végrehajtási intézetben stb.) való elkövetés.

Egyes országok (pl. Szlovénia) a gyermek sérelmére elkövetett *bullying* körében nevesítették a gondozás elmulasztása, valamint a kiskorú veszélyeztetése tényállását. Ezeknek eleme a hierarchikus pozícióban lévő személy általi elhanyagolás (amely manifesztálódhat pl. koldulásra kényszerítésben), a félelemkeltő helyzetbe hozás (pl. gondozói kötelezettséget megszegve gyermek jelenlétében italozás), valamint csak rendszeresen vagy folyamatosan követhető el. Ezek a cselekmények azonban csak közvetetten eredményezhetik a megfélemlített helyzet kialakulását, míg a *bullying*nek éppen hogy célja az ilyen helyzetek létrehozása. A *bullying* továbbá ön-

álló tényállásként éppen az eredményt megelőző megfélemlített helyzetet kriminalizálná, így tehát a gondozás elmulasztását és a kiskorú veszélyeztetését nem sorolhatjuk a *bullying* körébe.

A fent felsorolt elkövetési magatartások, formák, illetve eszközök általában csak a *bullying* eredményezte helyzet kialakítását kriminalizálják. A vizsgált országok büntető vagy szabálysértési kódexeiben tehát nincs olyan tényállás, amely a *bullying*ért – azaz a sérelmes helyzet kialakulását megelőző helyzet létrehozásáért – vonna felelősségre.

5. Joggyakorlat

A vizsgált országok ügyészségeinek, nyomozó hatóságainak már van gyakorlata felnőttek közötti, specifikusan munkahelyi megfélemlítési (*mobbing*) ügyekben (pl. Szlovénia, Finnország, Csehország). Az egyik emblematikus eset munkahelyi zaklatáshoz fűződik. Finnországban 2013-ban a szállítók szakszervezetének vezetőjét pénzbírságra ítélte a bíróság a szakszervezet kommunikációs vezetőjének, valamint titkárnőjének megfélemlítése miatt. A megfélemlítés 2006-ban kezdődött, a vádlott kiabált a sértettel, túlságosan általánosan fogalmazta meg utasításait (így azok teljesíthetetlenek voltak), végül már nem is beszélt vele. A vádlott annak ellenére folytatta ezt a magatartást két alkalmazottjával szemben, hogy harmadik féltől figyelmeztetést kapott, valamint a sértettek külön is felszólították: ha nem hagy fel viselkedésével, feljelentik a rendőrségen. A vádlott védekezésében előadta, hogy két alkalmazottja inkompetens volt feladatai ellátására. A bíróság kifejtette, hogy bár az udvariatlan viselkedést a törvény nem bünteti, de a vád tárgyává tett magatartás folyamatosan, huzamos időn keresztül zajlott, ami negatívan befolyásolta a sértettek egészségi állapotát. A vádlott rendszeresen, a nagyközönség előtt is megalázóan bánt a két sértettel, és elszigetelte őket a munkahelyi közösségtől. Egy alkalommal pedig nem fogadta a sértett köszönését.¹⁴

Az olasz nyomozó hatóság a *Cipriani*-ügyet említette mint a *bullying* jelenségére való figyelemfelhívó esetet. 2007-ben egy iskolához közeli játszótéren gyerekcsoport támadott meg egy egyiptomi származású fiút, és rugdalással, ütlegeléssel számos súlyos testi sérülést okozott neki. A fiatalokat a bíróság első fokon 2 év 9 hónap, fiatakorúak börtönében letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Az elkövetőknek ezenkívül kompenzálniuk kell a tettük nyomán előállt sérelmeket. Az ítélet nem jogerős. Az eset jól mutatja, hogy még mindig az offline, iskolához kötődő bandakonfliktusok, nem pedig az internethasználattal összefüggő *cyberbullying*-esetek kerülnek inkább az igazságszolgáltatás látókörébe. Ugyanakkor az elkövetés pillanatában még csak súlyos testi sérülés okozása miatt volt lehetséges felelősségre vonni az elkövetőket, ám azóta a *bullying* nem fizikai sérüléseket okozó egyik formájának, a zaklatásnak (*stalking*) önálló tényállása is a Btk.-ba került Olaszországban (2014-ben). A jogalkotó igyekezetétől függetlenül azonban az idézett esetben a zaklatás a folyamatosság vagy ismételt elkövetés hiánya miatt nem lett volna megállapítható.

¹⁴ Susanna REINBOTH: AKT's Ex-Chairman Convicted of Work Safety Offences and Assault. *Helsinki Times*, 2014. január 27. <http://www.helsinkitimes.fi/finland/finland-news/domestic/9112-akt-s-ex-chairman-convicted-of-work-safety-offences-and-assault.html>

Portugália két *cyberbullying*-esetet említett. Az egyik a fent bemutatott olasz esethez hasonló, azzal a különbséggel, hogy a fizikai sérülés okozást videóra is vették, és a YouTube videomegosztó csatornán közzétették, ellehetetlenítve ezzel a sértett közösségi státuszát. A másik esetben ugyancsak társuk fizikai bántalmazását örökítették meg és tették közzé a Facebook közösségi portálon az elkövető tanulók. Az ítélet mindkét esetben még várat magára, mindenestre az ügyész súlyos testi sértés, engedély nélküli felvételt készítés és becsületsértés miatt nyújtotta be a vádiratot az ügyekben.

5.1. A joggyakorlat tisztázatlan kérdései

A *cyberbullying* tényállástani besorolásával valószínűleg még hosszú ideig adós lesz a joggyakorlat. Hogyan, mely meglévő tényállásokba lehet besorolni pl. az olyan, a technikai fejlődéssel megjelenő új magatartásokat, mint amilyen a meztelen vagy hiányos öltözötű emberekről készített képek, videók bosszúból való online megosztása (*revenge porn*)? Milyen – eredetileg az offline közegre szabott – tényállás alá illeszthető be a személyes adatok engedély nélküli megosztása? Ezeket a magatartásokat csak kevés tagállam joga szabályozza önállóan (pl. Finnország és Horvátország), ha viszont nincs önálló tényállás, nehezen sorolhatók a cselekmények más büntető tényállások körébe.

Kevés vizsgált ország belső joga tartalmaz specifikus tényállást a technikai fejlődés eredményeként megjelenő cselekményekre. Ilyen kivétel pl. a sértettről lejárato és becsületsértő videó készítése és online közzététele (*happy slapping*) – ezt tartalmazza a német büntető törvénykönyv (§ 131 StGB), de más vizsgált ország büntetőjoga nem.

Noha az online rágalmozások és becsületsértő kijelentések terjedése indokolhatja a fokozott prevenciót, nem egyértelműen szükséges a személyiség online „lenyomatának” védelmére új, speciális tényállások beiktatása. Ilyen a magyar büntetőjogban a becsület csorbítására alkalmas hamis kép- vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatala, amelynek tényállásszerű magatartását a rágalmozás tényállása eddig is lefedte, ugyanakkor a 2013 novemberétől hatályos új tényállás értelmezési és bizonyítási kérdéseket vet fel. A közzétett tartalomnak hamisnak, hamisítottnak vagy valótlannak kell lennie. Ez utóbbi, a „valótlan tartalom” értelmezése és gyakorlati bizonyítása okoz problémát. Ilyenkor ugyanis a bűncselekmény megvalósításához (magánindítványra indítható büntetőeljárásról van szó) elég az, ha a sértett szerint a képi anyag tartalma nem felel meg a valóságnak – mert pl. kontextusából kiragadott mozzanatot ábrázol, ami csak a sértett szerint alkalmas a becsülete csorbítására. E helyütt merül fel az online újságírásban, blogolásban elfogadott animált gifek problematikája,¹⁵ amelyek szintén kimeríthetik a tényállásban leírt magatartást.

¹⁵ A gifek olyan hangulateltető, rövid, összevágott videók, amelyek lényegi eleme a történet eredeti környezetétől való megfűszortottság, a tartalmi kreatív összemérés – konzekvensen esetükben nem értelmezhetők a „hamis”, „hamisított” jelzők, emellett mára az online véleménynyilvánítás bevett eszközei. A gifek példája csak egy az innovatív online kifejezőeszközök közül, amelyek értelmezési kereteit a jogalkalmazás fogja kijelölni, miközben azonban ügyelni kell a szabad véleménynyilvánítás követelményének érvényesülésére is.

A bántalmazás (*insult*) tényállását a horvát, a bolgár, az olasz és a portugál büntetőjog is tartalmazza. A bántalmazás a zaklatással (*harassment, stalking*) mutat közelebbi szemantikai rokonságot, ám a tényállás nem tér ki arra, mit jelent közelebről ez a magatartás, nem határozza meg a „bántalmazás” jelentését sem taxatív, sem példálózó felsorolással. Súlyosabban minősül a cselekmény, ha az elkövető a tömegmédiában – televízióban, rádióban, interneten – vagy egyébként nagy tömegek számára elérhető módon teszi közzé a bántalmazó megjegyzést. Tehát a joggyakorlatra vár annak meghatározása, 1) milyen magatartások sorolhatók a bántalmazás körébe, és 2) mi minősül „nagy tömegnek”. A cselekménynek nyilvánvalóan csak következménye lehet (és ez nem feltétlen következmény) a megfélemlítés vagy bántalmazás.

A gyermekekkel ismerkedés szexuális kizsákmányolás céljából (*child enticement for the purpose of satisfying sexual needs*) önálló tényállásként jelenik meg néhány európai ország büntetőjogában, a 2011/92/EU irányelv követelményei szerint.¹⁶ Az irányelv szerint a tagállamoknak biztosítaniuk kell egyebek mellett a gyermekkel (a sértett életkorát a tagállam büntetőjogában a szexuális beleegyezési korhatár határozza meg) való online kapcsolatteremtés büntetéssel fenyegetését, hogyha az ismerkedés célja a szexuális vágyak kielégítése. Az irányelvnek ezt a rendelkezését a tagállamok a direktívában meghatározott határidőig (2013. december 17.) átültették belső jogrendszerükbe, azonban a tagállamokra vár a joggyakorlat kidolgozása az olyan kérdésekben, mint hogy mi minősül gyermekkel való kapcsolatteremtésnek (pl. kapcsolatteremtés-e a gyermek online közösségi profiljának „tetszikelése”, vagy szükséges a személyes, esetleg azonnali üzenet, azaz Instant Message formájában való elérés). Tisztázni kell tehát, milyen mozzanatok vezethetnek az eredményhez (a szexuális visszaéléshez), amelyek meglétét feltételezni kell az online térben is (pl. ilyen lehet a beszélgetés kezdeményezése, vagy a találkozó helyszínében való megállapodás a sértettel).

A kontinentális (civil) büntetőjog általában nem engedi meg a nyomozó hatóságoknak, hogy csapdaállítást, ún. beugratást (*entrapment*) útján szerezzenek bizonyítékot valamely bűncselekmény elkövetéséről vagy annak előkészületeiről. Ennek hiányában azonban a tagállamoknak kell megtalálniuk azokat a módszereket, amelyekkel bizonyítani tudják az olyan előkészületi bűncselekmények elkövetését, amilyen pl. a gyermekkel való online ismerkedés szexuális visszaélés céljából.

Csehország a megoldandó kérdések körében a fenyegetés (*threat, threatening, dangerous threatening, menace*) tényállását említi. A bűncselekmény a sértett fenyegetésével szándékosan követhető el. A fenyegetés irányulhat a sértett vagy a hozzá közel álló személy elleni fizikai támadásra, vagy a személyes szabadság csorbítására, vagy a sértett vagyontárgyának megrongálására, elpusztítására. Ezen belül konkrétan a fenyegetés intenzitásának megítélése, az ide sorolható elkövetési magatartások részletezése vár a joggyakorlatra.

¹⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/92/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról. OJ L 335, 17.12.2011, 1–14. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32011L0093>

A vizsgált országok tehát biztosítják – ha nem is a *bullying*, de – a *bullying* határmezsgyéjén mozgó súlyosabb magatartások, valamint az eszköz- és előkészületi cselekmények szankcióval fenyegetését. Az interjúalanyokkal beszélgetve azonban világossá vált, hogy a kialakult joggyakorlat hiányában a feljelentést felvevő, illetve az ügyben eljáró nyomozó nem mindig képes a cselekmény beazonosítására és a Btk. megfelelő tényállásának alkalmazására. Ez főleg akkor kellemetlen, ha a feljelentést azért utasítja el a hatóság, mert a hatóság tagja nincs tisztában azzal, hogy az adott magatartást a törvény az országában bünteti. Magánvádas bűncselekmények esetében, amilyen a rágalmozás, a becsületsértés (mint a *bullying* elő- vagy eszközcselekménye), a cselekmény súlyának felismerése még inkább fontos, hiszen itt csak a *bullying* egyetlen láncszemét képező cselekmény feljelentése történik meg, ám ilyenkor a nyomozónak kell felismernie, hogy a háttérben súlyosabb fejlemények is lehetnek. Ilyenkor nemcsak hogy fel kell venni a feljelentési jegyzőkönyvet, hanem az eljárás során meg is kell keresni az érintett tanulók iskoláját a háttérben nyugvó elhúzódó, esetleg nagyobb közösséget érintő konfliktusok feltárására.

Amennyiben mégis kiderül, hogy nem bűncselekményről van szó, a nyomozó hatóság tagjának – általános bűnmegelőzési tevékenysége körében – fel kellene tudnia ajánlani az iskola részére az országában zajló *antibullying*-programokat, illetve a megfelelő egyéni vagy csoportos intervenciók lehetőségeit. Hazánkban az iskolával kapcsolatot tartó iskolai bűnmegelőzési tanácsadó (iskolarendőr) ideálisan betölthetné a hatóság és iskola közti közvetítő szerepet, és olyan esetekben, amikor nem történt bűncselekmény, az iskolát vagy tanulót eltéríthetné a büntetőjogi feljelentéstől, továbbá felajánlhatná a segítséget a megfelelő *antibullying* felkészítő program megkeresésében, a szakemberekkel való összekötésben. Az iskolarendőr erre irányuló feladata, funkciója azonban hazánkban még nem alakult ki, nem vált gyakorlattá segítségül hívása *bullying*-ügyekben.

5.2. Az *antibullying*-programok ismerete jogalkalmazói körökben

Annak ellenére, hogy a büntetőjog még nem fogadta be önálló tényállásként a *bullying*ot, és nem sikerült megegyezni abban, hogy mely meglévő tényállásokba sorolhatók be a *bullying* egyes elkövetési magatartásai, a megkérdezett országok kiterjedt *antibullying* prevenció programokkal rendelkeznek.

A legtöbb válaszoló ország tagja az Európai Bizottság Biztonságosabb Internet Programjának (Safer Internet Program – SIP), és ennek keretében helyi oktatófelületek jöttek létre az internet biztonságos használatának tanítására. (Magyarországon a Safer Internet Program a Nemzetközi Gyermekektől Szolgálat által vezetett konzorcium keretében működik, és tagja a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság által üzemeltetett hotline, valamint a Kék Vonal helpline.)¹⁷ A probléma az, hogy a SIP nem specifikusan az (online) *bullying* kezelésére dolgoz ki programokat, hanem általánosan az online felületek, eszközök biztonságosabb használatára és etikusabb kommunikációra tanít. A speciálisan *bullying*- és *cyberbullying*-helyzeteket bemu-

¹⁷ <http://saferinternet.hu/>

tató és kezelő programokra azért lenne szükség, mert kutatások igazolták, hogy hiába a *bullying* a legtrikábban előforduló online veszély, a gyerekek számára éppen a cybertérben elszenvedett sérelmek a legnehezebben leküzdhetők.¹⁸

Némileg meglepő, hogy a norvég ügyészesség válaszelevele nem említi a Norvégiából kiinduló és az 1980-as évek óta az egész világon sikerrel alkalmazott *antibullying* intervenciót, az Olweus Bullying Prevention Programot (OBPP).¹⁹ Az egész iskolát megcélzó *antibullying*-programokat Dan Olweus első bergeni tanulmánya inspirálta. Olweus olyan többrétegű megközelítést vezetett be,²⁰ amely az általános és középiskolás (8–18 éves) tanulók, az osztályok, valamint az iskolák számára különböző intervenciók komponenseket tartalmazott.²¹

Hasonlóképp nem említi a bolgár jogalkalmazó a Szófiában és néhány vidéki iskolában 2011 és 2015 között, európai bizottsági forrásból működő TABBY (Threat Assessment of Bullying Behavior in Youth) programot.²² A TABBY nyolc ország részvételével zajló komplex, iskola alapú *antibullying*-program, amelynek elemei: 1) előtte-utána adatfelvétel a célpopuláció (általános és középiskolás tanulók) *bullying*ba való bevonódási formáinak és mértékének felmérésére; 2) pedagógustréning a jelenség felismerésére és kezelésére, valamint 3) diákmentorképzés. Bár a program 2015-ben hivatalosan befejeződött, annak minden produktuma (kézikönyvek, ismertető, szabályok, javaslatok) nyolc nyelven rendelkezésre áll, és szabadon letölthető a honlapról. A program Bulgáriában a Center for the Study of Democracy koordinálásával zajlott, amelyhez az oktatási minisztérium engedélye volt szükséges. Tehát habár a programban az állami szféra érdemileg nem vett részt, a program keretében zajló széles körű kampány miatt az állami szférának is el kellett ismernie, illetve ismernie kellett azt.

Csehország ugyancsak nem tesz említést Michal Kolár országos *antibullying*-programjáról, amely talán még a világszerte kipróbált OBPP-nél is jobb mutatókat produkált az intervenció első évében a cseh általános és középiskolai tanulók körében.²³ A Kolár nevével fémjelzett programot az oktatásügyi minisztérium támogatta és felügyelte.

A kérdőívre válaszoló országok közül Finnországban fejlesztették ki a legfrissebb, kifejezetten *antibullying*-programot, a 2006-ban az oktatási minisztérium felkérésére a Turku Egyetem által az általános és középiskolák (1–9. évfolyamra járó diákok) számára létrehozott KiVa-t. Finnországban ma már minden iskolában alkalmazzák, de számos országban, pl. Hollandiában,

¹⁸ Maria E. SOZIO – Cristina PONTE – Inéz V. SAMPAIO – Fabio SENNE – Kjartan ÓLAFSSON – Suzana J. ALVES – Camila GARROUX: *Children and Internet Use: A Comparative Analysis of Brazil and Seven European Countries* (2015), <http://netchildrengomobile.eu/>; Sonia LIVINGSTONE – Lucyna KIRWIL – Cristina PONTE – Elisabeth STAKSRUD – EU Kids Online Network: *In Their Own Words: What Bothers Children Online?* (2013), <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Reports/Intheirownwords020213.pdf>

¹⁹ Ehhez képest Litvánia részletesen taglalja a program helyben elért sikereit.

²⁰ Dan OLWEUS: *Bully/Victim Problem Among School Children: Basic Facts and Effects of a School-Based Intervention Program*. In: Debra J. PEPLER – Kenneth H. RUBIN (szerk.): *The Development and Treatment of Childhood Aggression*. Hillsdale, Erlbaum, 1991. 411–448.

²¹ Dan OLWEUS – Susan P. LIMBER: *The Olweus Bullying Prevention Program: Implementation and Evaluation over Two Decades*. In: Shane R. JIMERSON – Susan M. SWEARER – Dorothy L. ESPELAGE (szerk.): *The International Handbook of School Bullying*. New York, Routledge, 2003.

²² A magyar részt vevő fél az ESZTER Alapítvány volt; www.tabby.eu

²³ Interjú Michal Kolárral: <http://beyondbullies.org/2012/02/program-deals-with-epidemic-in-schools/>

Belgiumban, az Egyesült Királyságban és az USA-ban is átvették.²⁴ Ezenkívül Finnország még hat különböző prevenció programot nevezett meg, amelyek vagy tisztán *antibullying* célzatúak, vagy *antibullying* komponenst is tartalmaznak. Ilyen a VERSO,²⁵ egy iskolai mediációs alapú konfliktusmenedzsment, amely a tanulók közti problémákra fókuszál. A mediációt felnőtt vezeti, de vannak kortárs mediátorok is, és a résztvevőknek maguknak kell megoldást kitalálniuk a problémákra. A VERSO bevezetése mögött a finn oktatási minisztérium áll. A Daghemutanmobbing az óvodások közti bántalmazást kezelő figyelemfelhívó program, amely az óvószemélyzet részére is tartalmaz gyakorlati anyagokat. A Tukioppilas²⁶ elnevezésű program az általános iskolák felső tagozataiban képez ki gyerekmediátorokat. A program 1972 óta működik, összesen 70 trénerrel. Az új médiafogyasztókkal interakcióba lépő rendőrség példája ugyancsak a finn Nettipoliisi,²⁷ amelynek keretében virtuális rendőrök lépnek fel bűnüldözőként, és beszélnek meg az online etikettel és a cyberbűnözéssel kapcsolatos ügyeket az online közösséggel. Az egyik speciális egységük *cyberbullying*gel kapcsolatos problémákkal foglalkozik. A Syrjinnastavapaaalue-kampanja keretében szervezetek és munkahelyek fejezhetik ki törekvésüket a diszkriminációmentes és egyenlőségpárti közösségi tér létrehozására.²⁸ A kampány célja olyan átlátható tér létrehozása, amely alkalmas a nemek, az etnikum, a vallás, az életkor, a vélemény, az egészségi állapot vagy a szexuális orientációtól független, egyenlő bánásmód kifejezésére.

A felnőttek közti *bullying* kezelésére speciális programok indulnak, mint amilyen a munkahelyi zaklatás elleni program (Szlovénia, vagy Magyarországon a Megfélemlítés Elleni Program),²⁹ a családi erőszakot, valamint a nőellenes erőszakot kezelő programok. Utóbbiak közül említést érdemel a VESNA, amely a szlovén munka-, családügyi, szociális és esélyegyenlőségi minisztérium, valamint a legfőbb ügyészség kezdeményezésére indult 2014-ben, célja az általános figyelemfelhívás mellett tréningek tartása az áldozatvédelem területén dolgozók számára.³⁰

A programok általában több helyi országos szervezet – elsősorban a rendőrség és az állam – támogatásával zajlanak, de az oktatási intézmények maguk is indítanak *antibullying* prevenció programokat. A külföldi források közül az Európai Bizottság Daphne és Safer Internet Programját említették, amelyek több tagállam együttes kezdeményezéseit támogatják (pl. a Magyarországon 2011 és 2015 között zajló TABBY-programot).

A vizsgált országok közül néhány erőteljes munkaügyi szabályozásról is beszámolt, így pl. Szlovénia, ahol a munkaügyi egészség és biztonság törvénye kötelezi a munkáltatókat a dolgozók munkahelyi vagy a munkavégzéssel összefüggő erőszak, zaklatás, megalázó bánásmód vagy pszichoszociális kockázatok megelőzésére és kezelésére. A jogszabály értelmében, ha a munkáltató elmulasztja ez irányú kötelezettsége teljesítését (azaz nem tesz meg minden tőle tel-

²⁴ Magyarországon 2015 tavaszán történt meg a programbevezetést előkészítő első preteszt felvétele. Az eredményekről l. http://iskon.opkm.hu/admin/upload/KIVA_adaptacios_tanulmany.pdf. JÁRMI Éva – PÉTER-SZARKA Szilvia – FEHÉRPATAKY Balázs: *A KiVa program hazai adaptálásának lehetőségei*. Budapest Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2015. http://iskon.opkm.hu/admin/upload/KIVA_adaptacios_tanulmany.pdf

²⁵ <http://www.ssf-ffm.com/vertaissovittelu/>

²⁶ http://www.mll.fi/en/peer_support_in_schools

²⁷ https://poliisi.fi/finnish_police/police_in_the_social_media

²⁸ http://www.yhdenvertaisuus.fi/kampanjat/syrjinnasta_vapaa_alue

²⁹ <http://www.megfelemlites.hu>

³⁰ A VESNA online kampányáért l. <https://www.youtube.com/watch?v=R3G0Tgzvp-o>

hetőt a megelőzés érdekében, és nem avatkozik be észrevétel esetén), szabálysértést követ el, és 2–40 ezer euró közötti bírságot köteles fizetni. A munkáltató köteles megbízni egy, az egyenlő bánásmódot felelős alkalmazottat, aki közvetíti a dolgozók panaszait. A munkáltató a törvény értelmében köteles biztosítani a dolgozók részvételét *mobbing*ellenes szemináriumokon, előadásokon.

A rendőrség maga is gondoskodik internetbiztonsági, közösségi megfélemlítés elleni, valamint gyerekek és fiatalok elleni erőszak megelőzését biztosító továbbképzésekről, valamint a közösség számára felelősségfejlesztő és áldozatsegítő weboldalt tart fenn. Egyes válaszoló országok (pl. Finnország) megjegyzik, hogy bár a megelőzésben a rendőrségnek is nagy szerepe lehet, a gyerekeket és fiatalokat érintő megelőzési kérdéseket inkább az iskola – a pedagógusok, a nevelők és a szülők – kompetenciájába sorolják, így a rendőrség csak marginális szerepet kell hogy játsszon a felkészítésben.

Horvátország jó példája az állami szintű proaktív és reaktív fellépésnek, amennyiben már 2004. október 12-én elfogadtak egy felső szintű akciótervet a gyermekek és fiatalok közötti *bullying* és *cyberbullying* elleni fellépésre. A horvát legfőbb ügyészség közvetlenül is részt vesz a programban: itt zajlik a fiatalok körében elkövetett *bullying*- és *cyberbullying*-esetek monitorozása, amely kiterjed a bejelentett esetek számára, az elkövetés típusára, az elkövetők és az áldozatok karakterisztikájának rögzítésére, valamint a büntetőeljárás kimenetelének figyelemmel kísérésére, különös tekintettel a bíróság döntésénél figyelembe vett körülmények vizsgálatára. Az adatgyűjtés célja a döntési folyamat megkönnyítése, az eljárási irányelvek meghatározása – tekintettel a gyermek- vagy kiskorú sértett és a fiatalkorú elkövető speciális védelmi igényű társadalmi csoportjára.

Ugyancsak Horvátországban a Gyermekkorúak Jogainak Védelmét szolgáló Nemzeti Stratégia 2014–2020. évekre elfogadott akciótervének keretében az ifjúságpolitikai és társadalmi minisztérium, a tudományos, oktatásügyi és sportminisztérium, valamint a Horvát Köztársaság Gyermekügyi Tanácsa együttműködik egyébekkel a következő kérdésekben:

- minden gyermekekkel foglalkozó intézmény dolgozói számára megfelelő tájékoztatás, illetve továbbképzés nyújtása a *bullying* és *cyberbullying* korai felismerése, kezelése és megelőzése ügyében;
- állami és helyi, regionális szintű támogatás biztosítása a gyerekek elleni erőszakkal kapcsolatos programok indítására;
- az állami, helyi és regionális szintű erőfeszítések koordinálása a feladatok hosszú távú és összehangolt teljesítése érdekében;
- az iskolák autonóm igazgatásának és döntési szabadságának biztosítása annak érdekében, hogy a helyi igényeknek megfelelő programok kerülhessenek az iskola tanrendjébe;
- a fiatalok részvételének biztosítása az iskola tananyaggal és az egyes *bullying*-ügyekkel kapcsolatos döntéshozási folyamataiban.

A visszajelzések arra engednek következtetni, hogy néhány üdítő kivételtől eltekintve a jogalkalmazók nincsenek tisztában az országukban fellelhető iskolai *antibullying*-programok létevel, valamint azok relevanciájával, pedig a jogalkalmazók – különösen a nyomozó hatóság, valamint az iskolarendőr – generális prevencióban vállalt szerepe megkívánná, hogy ismerjék az iskolák és munkahelyek számára ajánlható alternatív megelőzési és kezelési módszereket.

5.3. Büntetőjogon kívüli megoldások és az iskola felelőssége

A büntetőjog csak legvégső megoldásként (*ultima ratio*) szerepel a *bullying*- és a *cyberbullying*-ügyek elbírálásánál. Ezt indokolja, hogy a *bullying* és a *cyberbullying* legtöbbször súlyosabb cselekmények előkészületi vagy eszközcselekményei, amelyek közül általában csak az enyhébbek szándékossága bizonyítható. Ugyanakkor az iskoláskorú gyerekek körében előforduló esetekben az iskola mint szocializációs színtér felelősséggel tartozik az esetek megoldásáért és megelőzéséért – ha ezt néhol jogszabály nem is rögzíti. Európában és a világon számos olyan megoldás létezik, amely a fiatalok kriminalizációja helyett a nevelést, az iskolai szintű, illetve oktatással kapcsolatos szankciókat tartja elsődlegesnek. Kriminológiai kutatások szerint a fiatalokban elkövetett bűncselekmények miatti, elzárással járó büntetésnek nincs preventív hatása, sőt a fiatalok kriminalizálása a felnőttkori kriminalitás előszobája lehet. Ehelyett a személyes bocsánatkérésen és az okozott kár megtérítésén alapuló jóvátételi eljárás a legjobb visszatartó erő a további bűncselekmények elkövetésétől.

A fiatalok elkövetők dekriminalizálása és ezzel párhuzamosan oktatási szintű szankcionálása mellett teszi le voksát például a görög, a spanyol, a szlovén és – a kontinenst elhagyva – a brazil jogrendszer. A magyarral ellentétben, Görögországban a büntető törvénykönyv kimondja, hogy a szülők és a pedagógusok nevelési kötelezettségük elmulasztása miatt felelősségre vonhatók a nevelésükre bízott fiatalok által elkövetett bűncselekményekért. Ez alól csak az az eset kivétel, ahol a fiatalok elkövető személyisége és szellemi érettsége okán a neveléséért felelős személy által tett korlátozó vagy egyéb erőfeszítések ellenére nagy valószínűség szerint elkövetné az adott bűncselekményt. Itt az igazságügyi minisztériumban működő Gyermekkori Kriminalitás Megelőzése és Reformpolitikája elnevezésű osztályon egy, filozófusokból, teológusokból, jogászokból, közgazdászokból, pszichológusokból, szociológusokból és szociális munkásokból álló interdiszciplináris szakértői csoport méri fel a gyermek szellemi és mentális fejlettségét, családi és egyéb társadalmi körülményeit, és az így készült „környezettanulmány” ad támpontot a fiatalok bíróságának arról, hogy megállapítható-e a fiatalok (büntetőjogi) felelőssége az elkövetett tettetért. Alapesetben a civil jog szerint is felelősségre vonhatók a felnőttek a nevelésükre bízott fiatalok által elkövetett cselekményekkel okozott kárért. Ilyenkor a nevelő (szülő, gondozó vagy pedagógus, illetve az iskola) a 18. évet be nem töltött fiatal által elkövetett tettetért az elkövető életkorától függetlenül felelős, de a felperesnek kell bizonyítania, hogy a cselekmény közvetlen következménye volt annak, hogy a nevelő személy vagy az iskola elmulasztotta felügyeleti kötelezettsége teljesítését.³¹

Spanyolországban hasonlóan alakul a szülő és a pedagógus (és végső soron az iskola) felelőssége: itt a 2005–2006-os események³² nyomán a spanyol legfőbb ügyészség kiadott egy utasí-

³¹ ZAVRŠNIK i. m. (9. lj.) 11.

³² 2005 végén, 2006 elején a spanyol sajtó hívta fel a figyelmet néhány nagyon súlyos kortárs megfélemlítési esetre, amelyben a gyerekek a mobilkommunikációs eszközöket és az online közösségi oldalakat használták fel egymás lejáratására. Juan CALMAESTRA – Rosario ORTEGA – Antonio R. MALDONADO – Joaquín A. MORA-MERCHÁN: Exploring Cyberbullying in Spain. In: Joaquín A. MORA-MERCHÁN – Thomas JÄGER (szerk.): *Cyberbullying: A Cross-National Comparison*. Landau, Empirische Pädagogik, 2010.

tást, amely a *bullying*-ügyek kezelésének végrehajtási szabályait tartalmazza.³³ A fiatalkorúak által elkövetett *bullying* típusú bűncselekmények esetén az utasítás lehetővé teszi a jóvátételi eljárást. Ennek leggyakoribb – és elsődleges – eszköze az elkövetés helyeként szolgáló online közösségi oldal nyilvánossága előtt az áldozattól való bocsánatkérés, és a bűn beismerése. Az utasításnak célja a büntetőjogi és az azon kívüli (pl. társadalmi és oktatási szintű) kezelési szintek erőfeszítéseinek összehangolása, a büntetőjog mint utolsó lehetőség helyett az iskolai és a közösségi kárhelyreállítás ösztönzése, és súlyosabb esetekben a büntetőjogi és a társadalmi szankciók együttes alkalmazásának előmozdítása. A nevelők – szülők és pedagógusok – azon a címen (is) felelősségre vonhatók a polgári jog szerint a fiatalkorú által okozott sérelemért, ha nem tettek meg minden tőlük elvárható a fiatal infotechnológiai felkészítése érdekében, és ezáltal növelték a fiatal online viselkedésének kockázatait. Spanyolországban a *cyberbullying* kifejezetten speciális kockázati tényező, amelynek megelőzésére és kezelésére az iskoláknak fel kell készülniük. A gyermekek jogi védelmére született törvény (1/1995, 13–14. cikkely) szerint a *cyberbullying* azon kiemelt kockázati helyzetek közé sorolható, amelyeket az iskolavezetésnek a gyermekvédelmi felelős felé jelentenie kell, és minden rendelkezésre álló erőforrást igénybe kell venni a helyzet megoldására.

A spanyol közoktatási törvény (2006) kimondja, hogy az iskola prioritása a demokratikus együttélés előmozdítása, az egyéni különbségek tiszteletben tartása, a szolidaritás előmozdítása és a diszkrimináció elkerülése. Ebben a szellemben 2008 óta minden iskolában kötelező olyan terv kidolgozása, amelynek célja az erőszak megelőzése. Ebben a körben a közoktatási törvény külön említi a *bullying* és a *cyberbullying* problematikáját, amelyre az iskolának *antibullying*-programot kell bevezetnie. Baszkföld 2010-ben elfogadta Spanyolország első kötelező Cyberbullying Protokollját, amely az online megfélemlítési esetekben az iskolák eljárását, az adminisztratív válaszlehetőségeket, emellett a polgári és büntetőjogi válaszokat is tartalmazza.³⁴ A tanulók jogairól és kötelezettségeiről szóló rendeletcsomag az egész iskolát érintő kötelezettségek között listázza a *bullying* és a *cyberbullying* problematikáját. Egyes régiók (pl. Galícia) külön jogszabályokat fogadtak el az iskolai erőszak és a *bullying* kezelésére, valamint joggyakorlati útmutatókat adtak ki a *bullying* és a *cyberbullying* kezelése céljából.³⁵

Brazíliában széles körben elfogadott, hogy a *cyberbullying*ba bevonódó és ilyenként másnak kárt okozó gyermek szülei vonhatók (polgári jogi) felelősségre, mert az antiszociális viselkedés megelőzése érdekében nem biztosították gyermeküknek a társadalmi és pénzügyi helyzetüknek megfelelő felkészítést.³⁶ Habár a pedagógusok közvetlenül nem felelősek a tanulók által másnak okozott kárért, az iskola perelhető ezért.

A szlovén büntetőjog négy életkori kategóriába sorolja a fiatal elkövetőket: 1) gyerekek (0–14 éves korig); 2) fiatalabb kiskorúak (14–16 évesek); 3) kiskorúak (16–18 évesek) és 4) fiatal felnőttek (18–21 évesek). A gyerekek nem büntethetők, még nevelési szankciók sem

³³ ZAVRŠNIK i. m. (9. lj.) 22.

³⁴ Rosario Del REY – Jorge FLORES – Maialen GARMENDIA – Gemma MARTÍNEZ – Rosario ORTEGA – Ofelia TEREJINA: *Protocolo de actuación escolar ante el ciberbullying*. Bilbao, EMICI, 2010.

³⁵ Ún. E-legales, I. Ofelia TEJERINA – Jorge FLORES: *E-legales. Guía para la gente „legal” de Internet*. Bilbao, Edex, 2009.

³⁶ ZAVRŠNIK i. m. (9. lj.) 24.

szabhatók ki ellenük. A delikvens gyerekekkel a munka-, család- és társadalomügyi minisztérium által felügyelt szociális segítő centrumok foglalkoznak – 69 ilyen található az országban. A fiatalabb kiskorúakkal szemben csak nevelési szankciók szabhatók ki. Az (idősebb) kiskorúakkal szemben, büntetőjogi felelősség megállapítása esetén, nevelési szankcióval járó pénz- vagy szabadságlvonási szankció szabható ki (az utóbbi a fiatalokéak intézetében hajtandó végre), de elzárással járó szankció ellenük is csak kivételes esetben alkalmazható. A fiatal *cyberbully* ellen leggyakrabban kiszabott szankció is nevelési, mivel a cél a fiatal személyiségének fejlesztése és felelősségteljes életmódra nevelése. A szankció az elkövetett *cyberbullying* típusú cselekmény súlya szerint lehet: *a)* bocsánatkérés a sérelmet elszenvedett személytől; *b)* a sértett pénzügyi kompenzálása; *c)* munkaalapú jóvátétel, amelyet ugyancsak a sértett számára kell teljesíteni, és *d)* nevelési, szakmai, pszichológiai vagy más konzultáción való részvétel vagy társadalmi munka végzése. Kizárólag a legsúlyosabb *cyberbullying*-esetekben lehetséges szabadságlvonással járó szankció kiszabása. Pénzbüntetés csak kiskorúakra vagy idősebbekre (18 éven felüliek) szabható ki, a Btk. által felsorolt további feltételek fennállása esetén.

A *cyberbullying*ért polgári eljárásban felelősségre vonható személy általában maga az elkövető. De a tanulók közti *cyberbullying* esetén speciális szabályok érvényesülnek: elsődlegesen a kiskorú elkövető (18 évet be nem töltött személy) felel a tettéért. A 7 éven aluliak nem vonhatók felelősségre, a 7–14 évesek csak abban az esetben, hogyha bebizonyosodik, hogy szellemi fejlettségük képessé tette őket tettük következményeinek előrelátására, a 14–18 év közötti elkövetők felelőssége pedig az általános szabályok szerint alakul. A szülők felelőssége a gyermekük életkora szerint változik. Amennyiben a szülők nem biztosították gyermekük számára a megfelelő szellemi és erkölcsi nevelést, felelőségük akkor is megállapítható, ha a fiatal már felelősségre vonható. Megjegyezzük, hogy a fiatal *bullying* vagy *cyberbullying* tette miatt szülőt eddig még nem vontak felelősségre Szlovéniában. Az iskola felel a nevelésére bízott fiatal által iskolaidőben, az iskola területén elkövetett cselekményért, kivéve, ha a felügyeletet a tőle elvárható gondossággal gyakorolta, illetve a kár enélkül is bekövetkezett volna.³⁷

Az iskola felelőségét erősíti a német büntetőjog azzal, hogy nemcsak a 18. évét be nem töltött sértett vagy törvényes képviselője kezdeményezheti a büntetőeljárás megindítását, hanem maga az iskola, a pedagógusok és a kortársak is, akik tanúi az eseménynek. A feljelentés megtehető a nyomozó hatóságon vagy közvetlenül az ügyészségen is (§ 158 StPO).³⁸

Ebben a körben szükséges kitérni a magyar pedagógusok és az iskola felelőségére, ami a fent bemutatott megoldásokhoz képest meglehetősen kidolgozatlan. A magyar iskolák prevencióstratégiája – iskola által adoptált program híján – abban merül ki, hogy az iskolai házirendbe bekerül a személyhez kötött információs és kommunikációs technikai eszközök (IKT – pl. mobiltelefon, iPad stb.) használatának tilalma, illetve az, hogy az ilyen eszközökön elért tartalmakért vagy az online felületeken elszenvedett sérelmekért az iskola nem vállal felelősséget. A magyar iskolák legfeljebb a látható, szigorúan az iskola területén, iskolaidőben megvalósuló *bullying* típusú magatartások nyomán bekövetkező fizikai sérülésekért (minimum könnyű testi sértés) vállalnak felelősséget. Ilyenkor felmerülhet a kiskorú veszélyeztetése és/vagy a foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés mint a pedagógus büntető felelősségre voná-

³⁷ ZAVRŠNIK i. m. (9. l.) 16–19.

³⁸ Uo., 6.

sának alapja. A magyar iskolákban hiányzik az anyagi ráfordítás a pedagóguskompetenciák fejlesztésére (hogyan használja biztonságosan az IKT-eszközöket, hogyan készítse fel a diákokat a biztonságos internethasználatra és a net-etiketre), az iskolák IKT-eszközökkel való ellátására, valamint az *antibullying*-programok bevezetésére. Utóbbi terület amiatt is hiányos, mert még abban az iskolában sem lenne biztosított a programok feletti szupervízió és a programevalváció, amely esetleg (kötelezően előírt program helyett önszorgalomból) implementálna valamilyen *antibullying*-programot, hiszen a programok száma hazánkban limitált, általában csak az írásos anyagok tölthetők le a honlapokról, és a programok folyamatossága sem biztosított.

5.4. Alternatív megoldások a cyberbullyingért való felelősség megállapítására

Az Európai Unióban az internetszolgáltatók (Internet Service Provider – ISP) felelőssége az értesítési-levételi eljárás (az elektronikus kereskedelemről szóló 2000/31/EC számú európai irányelv) keretében kiterjed a sérelmes tartalmak hozzáférhetetlenné tételére. Emellett a tagállamok belső joga fekteti le a részletes szabályokat, hogy milyen esetekben, milyen eljárási protokollal zajlik az eljárás (Magyarországon ilyen a 2001. évi CVIII. törvény az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről). A szolgáltató nem köteles ellenőrizni az általa közvetített tartalmat, ezért nem felelős azért a tartalomért, amelynek közzétételét nem ő kezdeményezte, és amelyről nem volt, illetve nem is kellett hogy legyen tudomása. Ha azonban bármilyen módon tudomást szerezne a jogellenességről, akkor köteles a tartalmat eltávolítani vagy hozzáférhetetlenné tenni. Az irányelv különbséget tesz adatátvitelt végző, hozzáférés-szolgáltató, ideiglenes másolatot tároló szolgáltató, valamint tárhelyszolgáltató között. Csak az utóbbinak van levételi kötelezettsége – a többieknek nincs felelőssége, amennyiben bizonyos feltételeknek megfelelnek. Az adatátvitelt végzők és a hozzáférés-szolgáltatók esetében ilyen feltétel az, hogy nem ők kezdeményezték az átvitelt, nem ők választották ki annak címzettjét, és nem módosították a közvetített információt.³⁹

Az ISP-ket érintő felelősség szabályozása Európán kívül nem teljesen megoldott, így pl. Brazília – a gyerekek közötti *cyberbullying* elleni készültség ellenére – csak konszenzusszerű megoldást implementált. Ennek lényege, hogy az ISP-k az új online platformok és szolgáltatások (instant üzenetküldésre és képmegosztásra alkalmas oldalak, pl. Snapchat) hozzáférhetővé tételével új lehetőségeket teremtenek a gyerekeket érő online veszélyek terjedéséhez, így a szigorú felelősség elve szerint viselniük kell az általuk kínált szolgáltatások lehetséges negatív következményeire való felelősséget is. Ebbe a körbe tartozik a *cyberbullying* miatt elszenvedett károkért vállalt felelősség a brazil polgári törvénykönyv (927. cikk), valamint a fogyasztóvédelmi törvény (14. cikk) alapján.⁴⁰ A törvények gyakorlati megítélése azonban még nem egységes. Kevésbé szigorú értelmezés szerint ugyanis az ISP-k csak akkor tartoznak (és perelhetők) felelősséggel a *cyberbullying* által okozott károkért, hogyha annak közvetlen felelőse (maga a *bully*) nem azonosítható, vagy felelőssége nem állapítható meg.

³⁹ BAYER Judit: *A háló szabadsága. Az internet tartalmának szabályozási problémái a véleménynyilvánítás szabadsága tükrében*. Doktori értekezés (2004). <http://mek.oszk.hu/03800/03845/03845.htm#16>

⁴⁰ ZAVRŠNIK i. m. (9. l.) 25.

5.5. A bullying és a cyberbullying szabályozása az Egyesült Államokban

A *bullying* és a *cyberbullying* szabályozása különböző jogterületeken jelenik meg, alkothatunk szabályt rá a büntetőjog, a polgári jog vagy az igazgatási jog területén. A különböző jogterületek kollíziójának érzékeltesére az egyik legalkalmasabb az angolszász jogrendszer, ezen belül is az Egyesült Államok joggyakorlata, ahol nemcsak számos jogterület érintett a kérdés szabályozásában a precedensjogon keresztül, hanem az egyes, *bullying*gal kapcsolatos kérdéseket több évtizedes bírói gyakorlat tisztázza.

Az Egyesült Államokban eseti jelleggel, egy-egy fiatal öngyilkosságának hatására került a jogalkotás homlokterébe a kérdéskör, amikor az esetek háttérében húzódo okok között az iskolai vagy online megfélemlítés is szerepelt.⁴¹ Így történt ez a Ryan Halligan és a Vermont's Bully Prevention Law, vagy Megan Meier és a Megan Meier Cyberbullying Prevention Act, és végül, de nem utolsósorban Tyler Clementi és a Tyler Clementi Higher Education Anti-Harassment Act⁴² esetében.⁴³ Az USA nagyot lépett előre az elmúlt években a *cyberbullying* elleni küzdelem terén. Napjainkra az 50 tagállamból 49-ben van elfogadott *antibullying*-törvény, s ezek közül 22 nevesítve rendelkezik a *cyberbullying*ról⁴⁴ mint a *bullying* virtuális térben megvalósuló típusáról.

A *cyberbullying* során a leggyakoribb kollízió a véleménynyilvánítás szabadságának védelme és az iskola biztonságos környezet teremtési kötelessége között áll fenn. Az iskola kötelezettsége a biztonságos és békés tanulási környezet kialakítása – ennek érdekében a rendzavaró diákokot felfüggesztheti vagy eltanácsolhatja. Ellenben a diákokat is megilleti a szabad véleménynyilvánítás joga (az Egyesült Államokban az Első Alkotmánykiegészítés és az abban foglalt véleményszabadság kiemelt alkotmányos védelemben részesül), amely bizonyos esetekben felülírja az iskolai békés tanulási környezet kialakítására irányuló kötelezettségének teljesítését. További kérdés, hogy az adott rendzavaró esemény iskolában, iskolai rendezvényen, vagy iskolaidőn és az iskola területén kívül, szabadidőben, esetleg online történik-e. Ugyanazon vélemény minőségét befolyásolja-e annak eredete, s ha igen, az iskola jogosult-e kiterjeszteni hatáskörét a diák

⁴¹ A tinédzser-öngyilkosságok, illetve az iskolai lövöldözések háttérében az esetek többségében elhúzódo kortárskonfliktus áll. Megjegyzendő azonban, hogy a *bullying* (vagy annak online formái) önmagában nem tekinthető ezen fatális esetek kiváltó okának. Az okok között számos külső és belső tényező szerepel, mint például a szülők válása vagy a célszemély valamilyen – testi vagy lelki – fogyatékosága. Ezek a faktorok ugyan elősegíthetik, de nem vezetnek direkt módon az áldozat auto- vagy heteroagresszív megnyilvánulásához. (KULCSÁR Gabriella: *Az iskolai átokfutások etiológiája és a prevenció lehetőségei*. PhD értekezés, PTE, 2014. <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/kulcsar-gabriella/kulcsar-gabriella-vedes-ertekezés.pdf>.2014)

⁴² Elérhető: <http://www.leg.state.vt.us/docs/legdoc.cfm?URL=/docs/2004/acts/ACT117.HTM>; <https://www.govtrack.us/congress/bills/111/hr1966/text>; <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/482/text>

⁴³ PONGÓ Tamás: Cyberbullying, az ellenség, amely köztünk él. *Ügyvédvilág*, 2015. április 21. <http://www.ugyvedvilag.hu/rovatok/publikaciok/cyberbullying-az-ellenseg-amely-koztunk-el>

⁴⁴ Sameer HINDUJA – Justin W. PATCHIN: *State Cyberbullying Laws: A Brief Review of State Cyberbullying Laws and Policies* (2015). <http://www.cyberbullying.us/Bullying-and-Cyberbullying-Laws.pdf>

szabadidőben gyakorolt véleménynyilvánítására? Kérdés végül, hogy a már kialakult offline véleménynyilvánítási tesztek alkalmazhatók-e az elektronikus beszédre is, tekintettel annak eltérő karakterisztikájára.⁴⁵

Az Egyesült Államokban az egyik legfontosabb alapjog a szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága. A Legfelső Bíróság az ún. Watts-tesztben részletezi a szólásszabadság érvényesíthetőségétől való eltekintés kritériumait – vagyis amikor a hírnévrontásra alkalmas online *bullying*-esetekért való felelősségre vonás nem esik a szólásszabadság védelmének áldozatául. A Legfelső Bíróság a *Watts v. US* és a *Brandenburg v. Ohio* ügyekben azonosította a „valódi fenyegetést” (*true threat*), amely felülírja az első kiegészítés védelmét. Valódi fenyegetésről akkor beszélünk, ha 1) egy szavahihető/megbízható ember szerint, 2) a közlést a megcélzott társadalmi réteg (a hallgatóság) 3) sérelemokozásra utaló súlyos fenyegetésként interpretálja, 4) az esetet annak teljes komplexitásában véve, 5) attól függően, hogy a közlő félnek szándékában és lehetőségében állt-e a fenyegetés, 6) amit szándékosan és annak következményeit felfogva nyilvánított ki, 7) tekintettel a veszély távolságára és a lehetséges bekövetkezés helyére, alkalmas a megfélemlítés kifejtésére.⁴⁶

A *bullying* jelenségére az Egyesült Államok majd’ minden tagállamában alkottak törvényt, mindeközben a *bullying*- és *cyberbullying*-esetek lassú csökkenésének lehetünk a tanúi. A jogszabályok azonban nem önmagukban felelősek az öröndetes fejleményekért. Az oktatási tárca (Department Of Education, DOE) három kritériumot határozott meg, amely egy jogszabályt a *bullying*ellenes felkészülésben használhatóvá tesz. Először is az a jogszabály hatékony, amely meghatározza azokat a komoly normaszegéseket, amelyekben már a rendőrséget kell segítségül hívni, viszont meghatározza azokat az eseteket is, amelyekben az iskolának nemcsak hogy kompetenciája, hanem kötelessége is fellépni *bullying* esetén (így pl. az iskola területén és az iskola-időn kívüli ügyekben az iskola köteles közbelépni, hogyha az befolyásolja a békés tanulási légkört). Másodszor, a jogszabály hatékony, ha meghatározza a tiltott magatartások komponenseit, definícióját. Ennek lehetnek életkori szintjei, pl. mi az elfogadható magatartás kisgyermekkorban és pubertáskorban. Harmadszor, az a jogszabály alkalmazható jól, amelyik előírja, hogy az iskolák a jogszabályok kiegészítésére programot, stratégiát kell hogy elfogadjanak – pl. a *bullying* prevenciójának céljára.

A kutatók azt találták, hogy azokban az államokban csökkent a *bullying* elkövetése legalább 24 és a *cyberbullying* elkövetése (bejelentések) legalább 20%-kal, ahol ezekből a kritériumokból legalább egy megvalósult.⁴⁷ A kutatások megjegyzik, hogy a jogszabályok működhetnek jól a gyakorlatban, de ehhez két feltétel szükséges: 1) ha prevenciók stratégiákkal,

⁴⁵ Részletesen I. PONGÓ i. m. (43. lj.) és PONGÓ Tamás: Anglo-Saxon Approaches to Students’ Freedom of Speech and Cyberbullying: Constitutional Foundations for a Comparative Analysis. (Előadás kézirat.) International Conference of PhD Students in Law, 2015. május 15. Temesvár.

⁴⁶ Alison V. KING: Constitutionality of Cyberbullying Laws: Keeping the Online Playground Safe for both Teens and Free Speech. 63 *Vanderbilt Law Review* (2010) 845–884; Matthew C. RUEDY: Repercussions of a MySpace Teen Suicide: Should Anti-bullying Laws be Created? 9 *North Carolina Journal of Law and Technology* (2008) 323–346.

⁴⁷ Mark L. HATZENBUEHLER – Laura SCHWAB-REESE – Shabbar I. RANAPURWALA – Marci F. HERTZ – Marizen R. RAMIREZ: Associations between Antibullying Policies and Bullying in 25 States. 169(10) *JAMA Pediatrics* (2015).

programokkal egészítjük ki azokat, és 2) ha az iskolák a helyi igényekhez igazíthatják a felépésüket, illetve maguk dönthetnek abban, hogy milyen prevenció programot alkalmaznak.

A jogszabályalkotásnál létre kell hozni egy kényes egyensúlyt, elkerülendő mind az alul-, mind a túlszabályozást. Az Egyesült Államokban azokban az államokban, ahol az iskolákat bármilyen kis súlyú *bullying* esetén is a rendőrség (seriff, békebíró) értesítésének kötelezettsége terheli, drasztikusan csökken a bejelentések száma. Ez azonban nem az esetek valódi csökkenéséről, hanem a hírnévvesztéstől való félelemtől szól, amit az iskolák szeretnének elkerülni.⁴⁸ Másfelől viszont a kutatók azt – a látszólagos abmivalenciát – is megfigyelték, hogy az iskolai *antibullying*-programok bevezetését követő első évben a *bullying* elkövetési mutatói visszaesnek, a viktimizációs mutatók azonban emelkednek. Ez annak köszönhető, hogy a figyelem a jelenségre terelődik, és egyre többen kezdik felismerni, hogy sértő, ami velük történt. A túlzott bejelentések azonban mind az elkövető, mind az áldozat oldalán stigmatizációhoz vezethetnek.

Az európai kontinensen éppen ellenkezőleg, a jelenség jogi szabályozása hiányának (de legalábbis hiányosságainak) lehetünk tanúi, és iskolai szinten sem állnak rendelkezésre megfelelő prevenció csomagok, ami a jelenség ignorálását eredményezheti. Az EU Kids Online kutatás szerint az európai szülők közül a közép- és kelet-európai szülők a gyermeküket ért *cyberbullying* veszélyét (illetve az elszenvedett sérelem nagyságrendjét) kisebbre értékeli saját gyermekeiknél. Ez a megelőző és kezelő kampányok és programok hiányának, a felvilágosítás szegényes mi voltának tudható be.⁴⁹

5.6. A *bullying* és a *cyberbullying* nemzetközi joggyakorlata Európában

Az Európai Emberi Jogi Bíróság első és eddig egyetlen iskolai *bullying* kapcsolatos ügyében, a *Vejdeland and Others v. Sweden* ügyben (2012) hozott döntésével az oktatási intézményeknek a tanuló egészséges szellemi és erkölcsi fejlődéséért vállalt felelősségére hívja fel a figyelmet.⁵⁰ A történeti tényállás szerint a felperesek (Vejdeland és társai) egy, a svédországi Göteborgban található középiskolába mentek be, és az ott tanuló 16–19 éves diákok szekrényekre ragasztották, illetve szekrényeikbe helyezték el homoszexualitással kapcsolatos figyelemfelhívó szórólapjaikat. A szórólapokon a homoszexualitást bíráló propaganda volt olvasható: a HIV-vírust és az AIDS-betegség megjelenését a homoszexuálisok állítólagos „promiszkuitásával” hozták kapcsolatba, továbbá felhívták a figyelmet a „homoszexuális lobbitevékenységre”, amely megpróbálja „bagatellizálni” és normalizálni a pedofília elfogadását. Vejdelandot és társait az iskola által indított kereset nyomán a kerületi bíróság nemzeti és etnikai csoport elleni uszításért elítélte. A felperesek azzal védekeztek, hogy szórólapjaikkal nem valamely csoport el-

⁴⁸ Christina MARCOS: House Lawmakers Push School Bullying Prevention. *The Hill*, 2015. július 6. <http://thehill.com/blogs/floor-action/house/246969-house-lawmakers-push-school-bullying-prevention>; Frank ELZMAN: N. Y. Prosecutor Questions Low School Bullying Numbers. *The Daily Gazette*, 2015. július 3. <http://www.dailygazette.com/news/2015/jul/03/low-numbers-school-bullying>

⁴⁹ Sonia LIVINGSTONE – Leslie HADDON – Anke GÖRZIG – Kjartan ÓLAFSSON: *Risks and Safety on the Internet* (2010). [http://www.lse.ac.uk/media%40lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20I%20\(2009-11\)/EUKidsOnlineIIReports/D4FullFindings.pdf](http://www.lse.ac.uk/media%40lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20I%20(2009-11)/EUKidsOnlineIIReports/D4FullFindings.pdf)

⁵⁰ *Vejdeland and Others v. Sweden*, Application no. 1813/07, 2012. február 9-i döntés.

leni uszítást vagy gyűlöletet akartak kelteni, csak vitát akartak indítani a homoszexuális jogokkal kapcsolatban, és indirekt módon kritizálták, hogy az iskola nem biztosít fórumot ennek megbeszélésére. A másodfokú bíróság felmentette őket a szólás- és véleményszabadság prioritásával érvelve, majd az ügyész fellebbezésére a Legfelső Bíróság elítélte őket ugyancsak nemzeti és etnikai csoport elleni gyűlöletkeltés miatt. Vejdelandék ezután fordultak a Strasbourgi Bírósághoz, amely megállapította, hogy a Svéd Legfelsőbb Bíróság ítéletével nem sértette meg a Római Egyezmény 10. cikk 2. bekezdésében foglalt, a szólás és véleménynyilvánítás szabadságára vonatkozó alapjogot, mivel a felperesek nem közterületen, hanem egy olyan iskolában terjesztették szórólapjaikat, ahová nem volt szabad bejárásuk, ugyanakkor a szekrényeken, illetve szekrényekben elhelyezett szórólapok közönsége, a tanulók nem maguk döntöttek úgy, hogy elolvassák a szórólapokat, hiszen nem volt választásuk, hozzájuk közvetlenül juttatták el azokat a felperesek. A Bíróság hangsúlyozta az iskola felelősségét és jogait a szólás- és véleményszabadsággal kapcsolatos alapjog korlátozására, és a tanulók megfelelő, részrehajlásmentes tájékoztatására. A Bíróság az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának a *Bethel School District v. Frazer* ügyben⁵¹ hozott döntésére hivatkozva kinyilvánította az iskola belső házirendjének elsődlegességét a szólásszabadság általános védelmével szemben. A bíróság szerint az iskola speciális közeg, ahol:

- a tanulók befolyásolható és fogékony életkorban vannak;
- úgy helyezték el a szórólapokat, hogy azokat nem tudták nem elolvasni a diákok;
- az iskola a kiegyensúlyozott és részrehajlásmentes tájékoztatással felelősséggel tartozik a tanulók szellemi és erkölcsi fejlődésének biztosításáért (l. *Bethel School District v. Frazer* ügy);
- a szórólapok ugyan közvetlenül nem szólítottak fel gyűlöletre és a homoszexuálisok elleni diszkriminatív fellépésre, e vulnerábilis társadalmi csoportra nézve – amellyel szembeni *bullying* a kutatások szerint a diákok és a tanárok részéről is proliferál – degradáló és megosztó, tényeknek beállított véleményeket közöltek.

Az Európai Emberi Jogi Bíróság a *Handyside v. UK* ügyben⁵² kinyilvánította, hogy „a szólásszabadsághoz való jog nemcsak a szívesen fogadott és nem támadó információk és gondolatok esetében védett, hanem a támadó, sokkoló vagy egyébként zavarkeltésre alkalmasak esetében is”.⁵³ Az ítélet szerint a szólásszabadság korlátja, 1) ha a jog kifejezetten a korlátozásáról rendelkezik; 2) ha más, kifejezett jogok, amilyen pl. az egészséges és erkölcsös élethez való jog vagy a hírnév védelméhez fűződő jog gyakorlásába ütközik, és 3) ha korlátozása az állam demokratikus működéséhez szükséges. (Emberi Jogok Európai Egyezménye, 19. cikk, 2. bek.) A szólásszabadság tehát sem az Egyesült Államokban, sem Európában nem abszolút jog, és az iskola belső rendje, valamint a tanulók egészséges erkölcsi és szellemi fejlődéséért vállalt felelősség felülírja a szólásszabadság védelméhez való jogot. Vegyük észre, hogy ezekben az esetekben nem egyszerűen a két jogrendszer közeledéséről van szó, hanem az iskola felelősségének a hangsúlyozásáról a *bullying* megelőzése terén!

⁵¹ *Bethel School District v. Frazer*, 478 US 675 (1986).

⁵² *Handyside v. the United Kingdom*, 1976 december 7, Series A no. 24.

⁵³ CAMPBELL–ZAVRŠNIK i. m. (1. lj.).

6. A jog szerepe a bullying szabályozásában

A jog különböző szerepeket tölthet be egy társadalom szabályozásában:

- lehet a szankció, a büntetés és az elégtétel eszköze;
- visszatartó erő a normaszegéstől, illetve a sérelemkockázástól;
- a kompenzáció, azaz a sértettnek fizetendő elégtétel eszköze, valamint
- valamely társadalmi jelenség stratégiai szabályozásának eszköze.⁵⁴

Az elsődleges akadály a jog alkalmazásának útjában az olyan komplex jelenségek esetén, mint a *bullying*, hogy nehéz meghatározni a jelenség definícióját. A *bullying* – és különösen a *cyberbullying* – a technikai fejlődéssel, az újabb és újabb hordozható eszközök és alkalmazások megjelenésével folyamatosan új elkövetési magatartásokkal bővül, és következményei is egyre komplexebbek lesznek – a fizikai sérüléstől kezdve a lelki detrimentációig és azon túl, a tömeges leszámolásokig (*mass shootings*).⁵⁵ A jog mint visszatartó erő sokszor amiatt nem releváns, hogy a *bullying* esetében az elkövetők (és az áldozatok, valamint a néma szemlélők és közreműködők) szintén fiatalok, illetve kiskorúak, akik esetében az elrettentés mint olyan nem működik. Az elrettentés másik akadály a online anonimitásba vetett hit, amely komolytalanná teszi az online bűnelkövetéstől való távortartó funkció érvényesülését az online devianciák esetében *en bloc*. Nem nehéz annak belátása sem, hogy a sértettnek és az áldozatoknak nyújtott kompenzáció eszközeként a jog csak akkor működne, ha a jog megengedné a *bullying* (vagy az annak megfelelő, a Btk. által büntetni rendelt magatartások) esetén is a jóvátételt. Ez nem minden jogrendszerben adott. A jog továbbá funkcionálhat a társadalmi normák jelzőkarójaként, azonban itt szimbolikus jelentéssel bír, azaz csak „jelzi”, milyen normákat kellene betartani, ám a valóságban a társadalom minden tagja tisztában van azzal, hogy alacsony társadalmi veszélyességű ügyek az eljárási hierarchiában legalábbis háttérbe szorulnak.⁵⁶

A jogi szabályozás akadály a *bullying* esetén éppen a jelenség komplexitásában rejlik: a *bullying* számos okozati összefüggésből tevődik össze, és definíciós elemeit – az ismétlődést, az erőegyensúly-eltolódást és a megfélemlítést – külön-külön is nehéz tartalommal megtölteni. Ezt a jelenséget Eva Lievens pilótafülke-jelenségnek vagy jéghegyeffektusnak hívja, amelyben csak a legutolsó vagy legszembevetőbb láncszem látható, de az azt megelőző és a sérelemhez hozzáadódó mozzanatok az utastérben (vagy a víz alatt) láthatatlanok maradnak.⁵⁷ A *bullying* eleme sokszor az absztrakt veszély, az előkészületi jelleg és a sérelemkockázás indirekt szándéka, amely a meglévő büntetőjogi tényállásokba nehezen illeszthető be, és a joggyakorlat nehezen talál rajta fogást.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ KULCSÁR i. m. (41. lj.)

⁵⁶ Susan P. LIMBER – Mark A. SMALL: State Laws and Policies to Address Bullying in Schools. 32 *School Psychology Review* (2003) 445–455.

⁵⁷ Eva LIEVENS: *Bullying and Sexting in Social Networks from a Legal Perspective: Between Enforcement and Empowerment*. ICRI Working Paper 7/2012. Leuven, Interdisciplinary Centre for Law and ICT, KU.

6.1. A jogszabályi kikényszeríthetőség akadályai

A *bullying* esetében tehát olyan komplex magatartás-együttessel állunk szemben, amely önmagában megnehezíti a jogszabályi kikényszeríthetőséget – még abban az esetben is, amikor az uniós tagállamok büntetőjoga kínálna rá kifejezett, önálló tényállást. Melyek tehát a kikényszeríthetőség akadályai?

Nincs a *bullying*nak a jog által elfogadott definíciója, éppen ezért azt is nehéz meghatározni, milyen magatartást kívánunk szankcionálni, illetve megfelelő stratégiákkal kezelni. A *bullying* definíciója a kriminológiában és más társadalomtudományokban jelenleg kialakulóban van, de amíg nem születik konszenzus az összetevőket illetően, nehéz a jelenségre legalább társadalmi szintű szabályokat alkotni.

Nagy a szakadék a *bullying* és a *cyberbullying* között, és míg a *bullying*ot főleg az elkövető szándéka és az ismételt magatartása szerint ítéljük meg, addig a *cyberbullying* esetében ez nem így van: annak nem mindig eleme a szándék, sem az erőmegosztottság, sem az ismétlődő elkövetés, mert ezt a feladatot „elvégez” az online környezet maga. Itt elsősorban olyan magatartásokra gondolunk, amelyek a *bully* által egyszeri alkalommal való megosztásban (posztolásban) merülnek ki. Ilyen lehet pl. valamely személyes információ, kép, videó stb. engedély nélküli megosztása, amely a megosztás után önálló életet kezd élni azzal, hogy a közösség tagjai letöltik, „tetszikelik”, újra megosztják azt. A sérelem az online reagálások és megosztások számával egyenes arányban vagy exponenciálisan növekedhet.

Mind a *bullying*, mind a *cyberbullying* magatartásán az elkövető szándéka és tettei felől találna fogást a büntetőjog, de ezeket a tetteket valójában a sértett véleménye (érzései) határozzák meg: lehet, hogy a megcélzott személy az adott cselekedetet – pl. képek megosztását, kommentelését – sértésnek érzi, holott nem ez volt az elkövető szándéka. További probléma az elkövető szándékának bizonyítása – még azokban az esetekben is, amikor nyilvánvaló, hogy az elkövető szándéka a sérelemokozásra irányult (pl. a *Rebecca Sedgwick* esetben, ahol két barátnő folyamatosan offenzív és degradáló kommentekkel illette a sértettet, és gondoskodtak arról, hogy erről az osztálytársaik is tudomást szerezzenek). A fiatalok elkövetők általában a sérelemokozás szándékának hiányával védekeznek, és előadják, hogy csak viccnek, ugratásnak szánták a cselekményüket. Ezekben az esetekben hiába feltételezzük a sérelemokozás szándékának meglétét, nagyon is lehetséges, hogy az elkövetők tényleg nem fogták fel tetteik következményeit. Lehet, hogy az elkövetők életkoruknál fogva olyan mentális fejlettségi szinten állnak, amikor még képtelenek a tettük nyomán előálló hosszú távú következmények felismerésére és értékelésére. A szándék meglétének vizsgálatánál mérlegelni kell azt is, hogy az elkövetők részeseültek-e *bullying*ellenes érzékenyítésben, programokban. Ha a felsorolt kérdések megítélése bizonytalan, akkor a sérelemokozás szándéka sem állapítható meg egyértelműen.

Pszichológiai kutatások szerint vitatott, hogy a gyerekkori *bullying* természetes része-e a felnőtté válásnak, a közösségi státuszkeresésnek, a dominanciaharcnak, az önállósodásnak. Emiatt nem született konszenzus arról, hogy *a)* mely életkorban szükséges a *bullying*ellenes programok bevezetése, és vitatott, *b)* mely magatartások számítanak „még megengedhetőnek” a felnőtté válási folyamat természetes részeként, és melyek kerüljenek tiltólistára. Amíg ezekben a kérdésekben nem születik konszenzus, addig a magatartások jogi szabályozása sem lehet egyértelmű. Ehhez a problematikához kapcsolódik, hogy nem lehet elválogagosan meghúzni a határt az ártatlan viccelés (*teasing*) és a sérelemokozásra irányuló megfélemlítés (*bullying*) között.

Idé kapcsolódik a mikroagresszió kérdése, amely elszigetelten jelentkezik, és csak a hiperszenzitív áldozatok érzékelik és tartják sérelmesnek azt. Derald Wing Sue pszichológus szerint a mikroerőszak „rövid, rendszeres, mindennapi üzenetváltásokban realizálódik, amelyeket néhány érzékenyebb személyiségű ember sértőnek, lekicsinylőnek vagy degradálónak vél – jórészt valamely csoporthoz tartozása miatt”. Sue szerint a mikroerőszak a domináns kultúrához tartozó egyének érzékenységi küszöbe alatt marad. A mikroerőszak a kifejezett, erőteljes, nyílt erőszakos megnyilvánulásoktól – amilyen a nemi, etnikai, nemzetiségi, szexuális, vallási vagy egyéb csoporthoz tartozók elleni kirekesztő jellegű megnyilvánulások – különbözik. Ennek oka, hogy a mikroerőszakot elkövető (abban részt vevő) embereknek nem célja az erőszak, a sérelem okozása, illetve nem fogják fel, hogy tetteikkel sérelmet okozhatnak. Ilyenek lehetnek pl. valamely kisebbségre, szubkultúrára vonatkozó sztereotipikus megjegyzések, amelyek az uralkodó kultúrát „normálisnak”, és ehhez képest a szubkultúrát „abnormálisnak” állítják be.⁵⁸ A mikroagresszióval kapcsolatban tehát ugyancsak az a kérdés merül fel, hol húzható meg a társadalom nagy tömege által sérelemokozónak tekintett (ezáltal tilalmi listára kerülő) és a csak kevesek által sérelemokozónak tekintett (ezért tilalmi listára nem kerülő) magatartások köre.

A fent bemutatott problémákra tekintettel azt javasoljuk, hogy elsősorban primer prevencióval előzzük meg a *bullying* és *cyberbullying* jelenségét. Ennek eszközei lehetnek a felvilágosító és érzékenyítő programok, amelyek fő alkalmazási területe az iskola kell hogy legyen. Az iskoláknak viszont foglalkozniuk kell a témával, lehetőleg a közösség bevonásával, és csak a legsúlyosabb esetekben történjen meg a rendőrség bevonása.

Amint láttuk, az uniós tagállamok jogában már eleve kriminalizáltak azok a súlyosabb cselekmények, amelyekhez a *bullying* vezethet, pl. öngyilkosságban közreműködés, súlyos testi sérülés stb. A *bullying* egyes elkövetési magatartásai, mint a zaklatás, szintén kriminalizált a vizsgált országok többségében. Ha magát a *bullyingot* is kriminalizáljuk, egyfelől számolnunk kell a bizonyítási problémákkal, másfelől beleesünk a szimbolikus jogalkotás csapdájába, hiszen nyilvánvaló lesz, hogy a gyakorlatban nem lehetséges kikényszeríteni egy olyan tényállást, amelynek nincs elfogadott definíciója.

7. Javaslatok

1. Ha a kriminalizálási tendenciát követjük – ahogy tették eddig az államok a *bullying* eszköz- és előkészületi magatartásainak fokozatos büntetendővé tételével –, és még több, speciálisan a *bullying* és a *cyberbullying* területére eső magatartást teszünk büntetendővé, óvakodjunk a túlszabályozás csapdájától. A jogszabálynak kellően absztraktnak kell lennie ahhoz, hogy minden utólag azonosított vagy megjelenő magatartás szankcionálására alkalmas legyen. Kellően általánoson kell megfogalmazni a tényállást, amelybe a *bullying* később megjelenő magatartási formái is illeszkedhetnek.

⁵⁸ Derald W. SUE: *Microaggressions in Everyday Life: Race, Gender, and Sexual Orientation*. London, Wiley and Sons, 2010.

A jogszabályokat a meglévő szabályokhoz igazodva kell megalkotni, elsősorban a szuverén tagállamok alkotmányában és az Európai Unió és a nemzetközi emberi jogi normákban lefektetett szabályok tiszteletben tartásával (pl. szólás- és véleményszabadság). A legalitás elvének kétélű garanciaként kell működnie, amely egyfelől a káros és jogellenes tartalom elleni harc eszköze, másfelől viszont a társadalomra kevésbé veszélyes cselekmények üldözése elleni védelem eszköze. (Így pl. nem vonható felelősségre a társát az online közösségi oldalon kiközösítő gyerek a sértett öngyilkosságáért.)

1. Elkerülendő a *bullying*ba bevonódó fiatal korosztály stigmatizálását, a joggyakorlatot úgy kell alakítani, hogy az elkövető csak az enyhébb cselekmény elkövetéséért legyen felelős, és a tettet követő, de más körülményekkel együttállásban kialakult tragikus eredményért (pl. öngyilkosság, iskolai ámokfutás) az elkövető felelőssége továbbra se legyen megállapítható.

2. Ha maradunk a *bullying* eszköz- és előkészületi jellegű cselekményeinek jelenlegi szintű kriminalizálásánál, akkor mindenképpen fejleszteni kell a joggyakorlatot aképpen, hogy azok beilleszthetők legyenek a meglévő tényállásokba. Ennek érdekében biztosítani kell az igazságszolgáltatási rendszer különböző szereplőinek képzését, továbbképzését, és a tudás folyamatos frissítését az új médiahasználatról (hogyan és milyen célokra használják a fiatalok az online felületeket, az okostelefon stb.), valamint a *bullying* és a *cyberbullying* jelenségéről. Ebben a körben a jogalkalmazók az alapvető megértés szintjére kell hogy jussanak a *bullying* szereplőit, dinamikáját, az elkövetési szándékot és a jóvátételi/szankcionálási célokat és lehetőségeket illetően. A nyomozó hatóság tagjait ki kell képezni a *bullying* körébe tartozó magatartások feljelenéskor történő felismerésére, és a feljelentett cselekmények megfelelő minősítésére, valamint az áldozatok megfelelő tájékoztatására, a segítségnyújtó szervezetek ismeretére.

3. Létezik egy harmadik megoldás, mégpedig a *bullying* és a *cyberbullying* jogi szabályozása a büntetőjogon kívüli területen, nevezetesen az igazgatási és az oktatási jog területén. Ennek lényege az iskolák felelősségének növelése, és kötelezésük arra, hogy *antibullying*-programot implementáljanak, és mindennapi gyakorlatukban készüljenek fel a *bullying*-esetek kezelésére, valamint a megfelelő prevenció stratégia elfogadásával biztosítsák a tanulók és a pedagógusok békés és kiszámítható szabályok szerinti egymás mellett élését.

4. Akármelyik fent vázolt foratókönyv mellett döntünk, a definíció elemeit illetően konszenzusra kell jutniuk az elméleti és a gyakorlati szakmáknak. A szakirodalom alapján ugyanis egyik sem lehet sikeres a másik nélkül: a közösségi alapú puha szabályok nem működnek az azok kikényszerítését lehetővé tevő helyi iskolai vagy jogi szabályok nélkül.

5. Elkülöníteni és tisztázni kell az igazságszolgáltatás, az oktatási intézmények, valamint a közösség – benne a társadalom és a szülők – szerepét és teendőit a *bullying* megelőzése és kezelése terén. Az *antibullying*-programok csak akkor bizonyultak sikeresnek, ha azokban aktív szerepet vállalt az egész iskola, a lakóközösség, valamint a szülők is.